

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK: SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

„ENERGETSKI RESURSI KAO FAKTORI KONFLIKTA”

- završni rad -

Kandidat: Miroslav Plakalović

Mentor: Prof. dr. Sead Turčalo

Broj indeksa: 818/ II

Sarajevo, novembar 2022. godine

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	4
1. UVOD	5
2. TEORIJSKA OSNOVA ISTRAŽIVANJA.....	7
3. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	10
3.1. Problem istraživanja.....	10
3.2. Predmet istraživanja	10
3.2.1. Kategorijalno pojmovni sistem.....	11
3.3. Ciljevi istraživanja.....	12
3.3.1. Naučni cilj	12
3.3.2. Društveni cilj	12
3.4. Sistem hipoteza.....	13
3.4.1. Generalna hipoteza	13
3.4.2. Posebne-pojedinačne hipoteze.....	13
3.4.3. Sistem varijabli.....	13
3.4.4. Sistem indikatora.....	14
3.5. Način istraživanja.....	14
3.6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	15
3.7. Vremensko (i prostorno) određenje istraživanja	15
PRVO POGLAVLJE.....	16
1. Definicija i pojam energetske resursa	16
2. Primjeri nastanka energetske resursa kao faktora konflikta.....	20
DRUGO POGLAVLJE	25
1. OPEC kriza iz 1973. godine	25
2. Rusko-ukrajinska kriza i energetske resursi.....	26
3. Američko-rusko takmičenje u Alžiru: hladni rat oko plina.....	31

4. Zalivski rat 1990. godine i osiguranje strateških (energetskih) interesa	35
5. Novi “dijelovi” u plinskoj energiji	37
6. Geopolitika nuklearne energije.....	38
7. Tranzit ruskog plina za Evropu i pitanje Ukrajine	41
ZAKLJUČAK	50
LITERATURA	56
IZJAVA O PLAGIJARIZMU	63

PREDGOVOR

Svi izvori energije koji su dostupni na Zemlji, a mogu biti neobnovljivi ili iscrpivi i obnovljivi ili neiscrpivi, nazivaju se energetske resursi. Ovi resursi su kvantitativno ograničeni i uglavnom neobnovljivi i neravnomjerno raspoređeni. U ovom istraživanju naučni cilj vezan je za potrebu da se izvrši naučna analiza i sistemski opišu problemi s kojima se susreću države kada su u pitanju faktori konflikta po pitanju energetskih resursa. Društveni cilj ovog istraživanja jeste kompleksnost problema s kojima se susreću države i predlažu moguća pouzdana naučna rješenja prema čijoj primjeni bi se društvo, odnosno određeni politički subjekti, opredjelili za efikasniji model rješavanja konflikata kada su energetske resursi u pitanju. Generalna hipoteza u radu pod nazivom „Energetske resursi kao faktori konflikta“ glasi: „Energetske resursi kao faktori konflikta na globalnoj sceni razaraju ekonomije uzrokujući velike novčane gubitke“. U cilju stvaranja što kvalitetnijeg rada, kao i zadovoljavanja predmeta rada i hipoteze, tokom izrade rada koristiće se određene metode društvenih nauka, koje na najbolji način mogu da pomognu u izradi ovog rada, a to su: metoda prikupljanja podataka, metoda analize sadržaja, metoda deskripcije, komparativna metoda i istorijska metoda.

Ključne riječi: Energetske resursi, faktori konflikta, globalna scena, ekonomija.

1. UVOD

Društveni konflikti predstavljaju društvenu pojavu permanentno prisutnu u svim društvima i na svim stepenima njihovog historijskog razvoja. Problem ovog završnog rada je sadržan u objašnjenju energetske resursa kao faktora konflikta. Npr. neki od političkih sukoba vode se oko klimatske politike i potrebe za ubrzavanjem tekuće energetske tranzicije sa niskim udjelom ugljika.

Energija je prisutna u ekonomskoj teoriji i praksi isključivo kao intermedijarno dobro. Energija omogućava kontinuitet i dugoročnost cjelokupne ekonomske aktivnosti, ne samo kao nadopuna standardnih (neoklasičnih) proizvodnih inputa, već bez nje proizvodnja uopšte ne bi bila moguća.

Energija ostaje prisutna i priznata u ekonomskoj teoriji i praksi kao intermedijarno dobro dok se, prema i dalje aktuelnim modelima neoklasične ekonomije, ekonomski rast pripisuje tehnološkom progresu i znanju utjelovljenom u tom napretku. Ekonomska teorija smatrala je da je količina energije koja stoji na raspolaganju određenoj ekonomiji endogeno određena, naravno pod uticajem biofizičkih i ekonomskih ograničenja (Stern i Cleveland, 2004).

Određena pokretačka snaga mora omogućiti da faktori rasta poput zemlje, rada, kapitala, organizacije, tehnologije i znanja u svakom ekonomskom sektoru i pri svakom procesu ekonomske aktivnosti rezultiraju rastom domaćeg proizvoda. Ta snaga je upravo energija. Proces proizvodnje (i ekonomski rast kao konačna rezultanta) podrazumijeva transformaciju materije iz jednog oblika u drugi (odnosno pretvaranje inputa tj. sirovina u konačni proizvod) i ta transformacija zahtijeva energiju (Cleveland et al., 1996). Iako je reciprocitet važan aspekt prisilne diplomatije, malo se zna o tome da li su i kada sankcionisane zemlje (tzv. mete) reagovale na strani pritisak vlastitim kontrasankcijama (Jin Mun, J, Dursun, 2021).

Pored regionalnih sukoba, građanskih ratova, pobuna i terorizma, koji danas predstavljaju najrasprostranjenije prijetnje globalnoj bezbjednosti, postoji još jedna, možda i veća prijetnja koja se nadvila nad nestabilnim područjima, a to je intenzivno nadmetanje velikih sila radi kontrole, posjedovanja i distribucije resursa. Kako bude rasla globalna potražnja za resursima, zbog čega će se veći broj država oslanjati na područja bogata tim izvorima, tako se može očekivati da će

velike sile jačati svoje strategijske pozicije. Teško se mogu pouzdano i precizno odrediti buduće tendencije transnacionalnog rizika. Izvjesno je jedino da novi svjetski poredak karakteriše nered ili, u najmanju ruku, nepoštovanje poretka (Avramov, 2010).

Energetski izvori, još od industrijske revolucije, bili su najvažniji za razvoj u razvijenim zemljama. Zbog toga su hitna potreba za energijom i kontrola nad njom, kako bi imali prednost protiv rivalstva, postali značajan dio nacionalne sigurnosti. Od kraja 18. do početka 20. vijeka, ugljik i benzin bili su glavni energetske resurs za rad mašina, ali su ih je postepeno zamijenila fosilna goriva, nafta i plin. Dok se događala transformacija, ovisnost o energetskim izvorima se drastično povećala. Posjedovanje odgovarajućeg energetskog resursa, u tom smislu, pruža industrijske i ekonomske strateške prednosti za zemlju, pa su vojne ili političke borbe oko energetskih resursa bile istaknuto pitanje u međunarodnim odnosima. Ovaj rad nastoji ispitati borbu oko energetskih izvora u svjetlu slučaja Alzas-Lorena i upoređivanje rezultata sa slučajem Kipar. Studije sekuritizacije omogućavaju teorijsko utemeljenje načina na koji se energetske izvori sekuritiziraju, što navodi zemlje da poduzmu krajnje mjere opreza, uključujući mogućnost oružanog sukoba i objašnjava na koji način su energetske resursi de-sekuritizirani, što dovodi do promjena u vanjskoj politici od mogućnosti sukoba do mogućnosti saradnje (Dag; Firat, 2021). Važno je napomenuti kako je Carski teritorij Alsace-Lorraine (njemački: Reichsland Elsaß-Lothringen) bio teritorij stvoren unutar Njemačkog Carstva 1871. godine nakon što je Frankfurtskim sporazumom Reichu pripojena većina regija Alsace i Moselle unutar regije Lorraine, a nakon njihove pobjede u Francusko-pruskom ratu. Elzaški dio leži u dolini na zapadnoj obali Rajne i istočno od Voгеza. Lorenski dio je bio u gornjoj dolini rijeke Moselle u sjevernom dijelu Voгеza. Carski teritorij Alsace-Lorraine bio je sastavljen od 93% Alsacea (7% i dalje ostaje francusko) i 26% Lorraine (74% i dalje ostaje francusko). Zbog istorijskih razloga, određene zakonske odredbe i dalje se primjenjuju na ovom području u obliku lokalnih zakona. U odnosu na njegov poseban pravni status, od svog vraćanja Francuskoj nakon Prvog svjetskog rata, područje je upravno definirano kao Alsace-Moselle (Britannica, 2022).

2. TEORIJSKA OSNOVA ISTRAŽIVANJA

Pokazalo se da svijet globalne ekonomije nije čist i savršen poredak, kako se tvrdi u dominantnom neoliberalnom diskursu, (Burdije, 1999) koji neumoljivo razvija logiku svojih predvidljivih posljedica.

Neki od glavnih izazova sa kojima će svijet biti suočen u 21. vijeku su rast stanovništva i organizirani resursi (Elitesecurity).

Borba za prirodne resurse je bila osnovni razlog svih ratova u historiji. Nistašica nafte, ključnog energenta modernih ekonomija, vidljivi je uzrok sukoba i ratova ograničenog karaktera, koji su u osnovi samo prikrivena kolonijalna osvajanja. Pored toga, aktualna je i borba za plodno poljoprivredno zemljište, koje je isto tako neobnovljiv prirodni resurs.

Deficit resursa u drugoj deceniji 21. vijeka, za najveći dio svijeta, predstavljaće surovu realnost. Ipak, za određene resurse, kao što je hrana, može se zaključiti da se deficit vještački izaziva, ili da se ne preduzimaju dovoljne mjere da se ovaj problem riješi.

Svjetska referentna grupa za razmišljanje o energetske problemima, CERA (eng. Cambridge Energy Research Associates), u svojoj studiji iz 2007. godine poriče vrhunac nafte. Vrhunac nafte ili vrhunska nafta je tačka na kojoj proizvodnja nafte, ponekad uključujući nekonvencionalne izvore nafte, doseže svoj maksimum. Predviđanje vremena vrhunca nafte uključuje procjenu buduće proizvodnje s postojećih naftnih polja, kao i buduća otkrića. Najuticajniji proizvodni model je Hubbertova teorija vrhunca nafte, prvi put predložena pedesetih godina prošlog vijeka. Naime, tokom 1950-ih, američki geolog Marion King Hubbert je izgradio sofisticirani matematički model da procijeni veličinu naftnih polja i rezervi prirodnog gasa, popularizirajući ideju „naftnog vrhunca“, odnosno trenutka nakon kojeg će proizvodnja početi strukturalno opadati. Prema njegovom mišljenju, stopa iskopavanja nafte će ličiti zvonolikoj krivulji, sa ostrim usponom do vrhunca 1970-ih, nakon čega će uslijediti slabljenje. Naravno, takvi strahovi nisu dokazani. Hubbert i brojni drugi koji su izdali ova pogrešna predviđanja potcijenili su i istinsku veličinu naftnih rezervi planete kao i sposobnost čovječanstva da prevaziđe fizičke prepreke da bi unaprijedilo ekstrakciju. Nova polja se otkrivaju redovno, a postojeća vrela nisu iscrpljena onako brzo kako su to pesimisti mislili. Učinak vrhunske nafte na svjetsku privredu i dalje je kontroverzan. Mnoge referentne svjetske institucije počele su

mijenjati svoje stavove 2006. godine i naglašavale su ovu promjenu 2007. godine. Čini se da vrhunska nafta u 2010. godini nije samo politički ili “nadzemni” problem, već i ideološki (Petrović, 2010). Prema norveškoj energetskej kompaniji DNV (Det Norske Veritas), potražnja za naftom je već doživjela svoj vrhunac 2019. godine i sada je u silaznoj putanji, mada svako takvo predviđanje rizikuje da bude nepouzđano kao Hubbertovo. Niko ne može znati gdje će ležati plato potražnje za naftom. Pojava pandemije uzrokovane korona virusom je značajno poremetila predviđanja u vezi sa potražnjom nafte, imajući u vidu činjenicu da je i prije pandemije korona virusa, očekivano da niz strukturalnih faktora utiče na dugoročnu potrošnju nafte.

Sigurnom se čini jedino činjenica da je svijet usred smjene paradigmi, od predviđanja nestašice nafte do obilja nafte. U isto vrijeme, potenciranje na obnovljivim izvorima energije znači da neupitna nadmoć nafte konačno ide ka svome kraju.

Geopolitika i lokalni poremećaji kočje razvoj novih kapaciteta, tvrde ove grupe stručnjaka i redovno su povezane s najvećim multinacionalkama nafte i plina. Peter Robertson, potpredsjednik korporacije Chevron, kaže o izgledima za buduću proizvodnju nafte: „Glavni uzrok nije količina nafte u zemlji, već „iznad površine“ geopolitičkih rizika (Petrović, 2010).

Karta glavnih ruskih izvoznih ruta, počev od 2003. godine, nova je. U poređenju sa prethodnim decenijama, mogu se vidjeti veliki paralelni naftovodi i gasovodi koji vode od polja Urengoj i Jamburga na severozapadu Sibira, preko Moskve i Ukrajine. Ukrajina je izgradila gasnu infrastrukturu za region i prve gasovode za Centralnu i Istočnu Evropu opskrbljuju Češka republika i Austrija. Većina projekata koji su opsluživali evropske potrošače 1970-ih slijedili su ove rute, uključujući projekte koji su opsluživali Njemačku, Francusku, Austriju i Italiju.

Alžirsko energetske tržište, oko kojeg je Amerika posebno zabrinuta, postaje omiljena meta stranaca. Pored Sjedinjenih Američkih Država, Italija i Rusija takođe se trude da se kandiduju za najbolje projekte. Tako plin postaje novi adut Alžira.

Povećana potražnja za energijom i diverzifikacija izvora energije doveli su do toga da prirodni plin dobije na značaju i svrsta se u listu prioriteta u poslednjim decenijama. Nedavna

otkrića značajne količine prirodnog plina u istočnom Mediteranu diverzificirala su zemlje izvorišta na međunarodnom tržištu plina; tri velika polja su otkrili Izrael i Kipar između 2009. i 2011. godine. Ovi nedavni događaji su pokrenuli rasprave o odnosu regionalne geopolitike i energije. Mnogi analitičari su izrazili nadu da bi istočni Mediteran mogao postati izvozna regija plina (Christou i Adamides, 2016). Štaviše, ovi novootkriveni izvori plina bi mogli utrti put za novu eru saradnje koja ima potencijal da riješi sukobe u regiji. Međutim, istorija pokazuje da su nesuglasice oko podjele energetske izvora najčešće vodile sukobu. Neslaganja oko Alzasa i Lorraine mogu se uzeti kao upečatljiv primjer. Iako su nesuglasice između Njemačke i Francuske svijetu bile dovoljne za izbijanje Drugog svjetskog rata, podjela energetske resursa u regiji unijela je globalnu dimenziju u sukob (Garloch, 1946: 268). Poslijeratni politički i vojni uslovi nametnuli su istorijskim rivalima, Njemačkoj i Francuskoj, da sarađuju u pogledu podjele energetske resursa, posebno u Alzasu-Lorraineu. Činjenica je, takođe, da energetske izvori na Kipru i u Istočnom Mediteranu imaju isti potencijal i za sukobe i za saradnju. Zbog toga, poređenje između ostrva Kipar i regija Alzas-Lorena može biti važan primjer za analizu sukoba, kao i za potencijalnu saradnju u vezi sa energetske izvorima.

3. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

3.1. Problem istraživanja

Posljednjih godina dolazi do ekonomskog jačanja Rusije, Kine, Indije, Brazila ali i drugih zemalja. Oni traže ravnomjerniju raspodjelu svjetskog bogatstva. Ublažavanje deficita resursa iziskuje mnogo ulaganja, odricanja i kompromisa, prije svega od strane najmoćnijih i ekonomski najjačih država svijeta, koje su i najveći potrošači. Takva ulaganja, odricanja i kompromisi ne donose korist i profit, već samo troškove i gubitke, pa samim tim kreatori globalnog svjetskog poretka nisu pretjerano zainteresovani.

S tim u vezi se predmet istraživanja odnosi na energetske resurse kao faktore konflikta te elaboraciju sprečavanja korištenja resursa na dosadašnji način, koji praktično vodi ka potpunom iscrpljivanju. Ipak, iscrpljivanje jednog od resursa direktno utiče i na povećanu eksploataciju drugih resursa. Da bi se omogućio opstanak generacija koje dolaze, potrebno je obezbijediti i svojevrsan kompromis i usaglasiti interese i ciljeve onih najmoćnijih. Jezičak na vagi je između želje za bogatstvom i moći s jedne, kao i razumom s druge strane, tako da stoji veliki znak pitanja koja strana će prevagnuti. Optimistički je i prirodno osjećanje nade da će razum i naučno znanje koje se stalno povećava, biti usmjereno u dobrom pravcu i da će čovječanstvo uspjeti da pronađe rješenja za dalju sigurnu egzistenciju.

3.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je analiza energetske resursa kao faktora konflikta kroz prikaz primjera energetske konflikta. Jedan od očiglednih primjera energetske rata jeste Ukrajina. Smatra se da bi se u Ukrajini mogao isprovocirati i treći svjetski rat. Ukrajinska vojska se sprema na krajnjim istočnim granicama za vojni napad Rusije. Važno je istaći kako trenutno više od 65% tranzita ruskog plina za Evropu prolazi kroz Ukrajinu. S druge strane, SAD su se potrudile da plin ne poteče novim plinovodom te zaprijetile sankcijama za kompanije koje su bile angažovane za izgradnju Sjevernog toka 2. Na ovu akciju su krenuli jer smatraju kako se upravo Sjeverni tok

2 počeo graditi i koristiti kao prisilno sredstvo protiv Ukrajine te kako bi im Rusi ukinuli tranzitne naknade. Gore pomenuta Međunarodna kompanija za certifikaciju i klasifikaciju Det Norske Veritas (DNV GL) u januaru 2021. godine potvrdila je da prestaje sa svim aktivnostima na certifikaciji plinovoda Sjeverni tok 2 zbog novih američkih sankcija. Važno je napomenuti kako su SAD u maju 2021. godine stavile na crnu listu 13 ruskih brodova i tri ruske kompanije uključene u provedbu Sjevernog toka 2 nakon što su prethodne sankcije navele švicarsku kompaniju za postavljanje cjevovoda Allseasna na povlačenje iz projekta.

Sjeverni tok 2 je dvostruki cjevovod dug 745 milja koji bi trebao godišnje prenijeti do 1,9 biliona kubnih metara plina iz Rusije direktno u Njemačku, ispod Baltičkog mora, prolazeći kroz danske, finske i švedske vode.

3.2.1. Kategorijalno pojmovni sistem

Spor i opstrukcija - Opstrukcija (*lat. obstruere* – zgraditi, zatvoriti) vrsta protesta, metoda borbe, ponajviše parlamentarne; sastoji se u onemogućavanju nekog zasjedanja ili skupštine (izazivanjem buke, držanjem dugih govora koji se ne odnose na predmet raspravljanja) (Klaić 2004: 977). Spor je domaća riječ koja se odnosi na razmirice, verbalni sukob, nesporazum, raspravu i sl.

Stagnacija (*lat. stagnare* – zastajati, zaustaviti) 1. ekonomski zastoje, pomanjkanje razvoja (u industriji i sl.), nepokretnost, mirovanje, zastalost; 2. *preneseno*: tromost, mlitavost, mrtvilo; *stagnantan-tna-tno* – 1. stajaći, koji stoji, koji izaziva stagnaciju; 2. *preneseno*: labav, ustajao, zastao, zakočen, u zastoju, nepkretan, mrtav; stagnirati, stagniram-stati, zastati, umiriti se, zaustaviti se, biti u zastoju, zapeti, umrtviti se (Klaić, 2004: 1261).

Ekonomska diplomatija - Sam termin ekonomska diplomatija francuskog je porijekla (*La diplomatie economique*). Imajući u vidu tradicionalne veze francuske i ruske škole klasične diplomatije, taj termin se ustalio i u ruskoj terminologiji (ekonomičeskaja diplomatia). Za razliku od njih, američka odnosno anglosaksonska terminologija koristi izraz međunarodni biznis ili trgovinska diplomatija (*International business or trade diplomacy*) (Berridge, Geoff R, 2004).

Ujedinjeni narodi (UN) - Ujedinjeni narodi, jeste međunarodna organizacija za održavanje mira i sigurnosti u svijetu, razvijanje dobrosusjedskih odnosa, ekonomsku saradnju, širenje tolerancije i promovisanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda čovjeka.

Energetski resursi - mogu da se definišu kao svi izvori energije koji su dostupni na Zemlji, a mogu biti neobnovljivi ili iscrpivi i obnovljivi ili neiscrpivi. Energetski resursi su kvantitativno ograničeni i uglavnom neobnovljivi i neravnomjerno raspoređeni. Jednim dijelom svjetsko tržište energije je kontrolisano od strane multinacionalnog kapitala i podložno nepredvidivim uticajima drugih, prevashodno političkih, faktora. Svjetske cijene energenata su, u velikoj mjeri, pokazatelj za vrednovanje domaćih energetskih resursa neke zemlje.

Konflikt je pojava koja se permanentno javlja na svim evolutivnim nivoima ljudskog društva, bez obzira na mjesto i sfere društvenog života i djelovanja. Jednako je prisutna i u javnom i u privatnom životu pojedinca. Međutim, pojam konflikta nije lako definisati iz razloga što obuhvata širok spektar društvenih fenomena te ima različito multidisciplinarno značenje.

3.3. Ciljevi istraživanja

3.3.1. Naučni cilj

Naučni cilj ovog istraživanja vezan je za potrebu da se izvrši naučna analiza i sistemski opišu problemi s kojima se susreću države kada su u pitanju faktori konflikta po pitanju energetskih resursa. Pored toga, cilj ovog istraživanja jeste pokazati slučajeve kako energetski resursi kao faktori konflikta na svjetskom nivou imaju ogromnu važnost te utiču na ekonomske tokove.

3.3.2. Društveni cilj

Društveni cilj ovog istraživanja jeste kompleksnost problema s kojima se susreću države i predlažu moguća pouzdana naučna rješenja prema čijoj primjeni bi se društvo, odnosno određeni politički subjekti, opredjelili za efikasniji model rješavanja konflikata kada su energetski resursi u

pitanju. Cilj jeste i dobijanje većeg broja informacija o postupcima energetske konflikata kao faktora konflikta na evropskom nivou i uticaju na globalne tokove.

3.4. Sistem hipoteza

3.4.1. Generalna hipoteza

Generalna hipoteza u radu pod nazivom „Energetski resursi kao faktori konflikta“ će glasiti: „Energetski resursi kao faktori konflikta na globalnoj sceni razaraju ekonomije uzrokujući velike novčane gubitke.”

3.4.2. Posebne-pojedinačne hipoteze

Iz osnovne proizilaze pomoćne hipoteze:

1. Konflikti između različitih država te sukobi oko pitanja energetske resursa sve su prisutniji i ugrožavaju svjetski mir i stabilnost.
2. Pad ekonomskog razvoja evidentan je posebno u glavnim geostrateškim regijama kao što je to Ukrajina, zemlje Perzijskog zaliva te u Africi.
3. Jačanje vojne prisutnosti na istočnoj Ukrajinskoj granici dovodi to stvaranja nepovjerenja prema dobavljačima gasa iz Ruske Federacije.

3.4.3. Sistem varijabli

U nezavisne varijable spadaju:

- energetski resursi,
- globalna scena,
- geostrateške regije,
- globalni tokovi.

U zavisne varijable spadaju:

- ugrožavanje svjetskog mira i stabilnosti,
- jačanje vojne prisutnosti,
- pad ekonomskog razvoja,
- nepovjerenje prema dobavljačima gasa.

3.4.4. Sistem indikatora

Neki od značajnijih indikatora za provjeru generalne i posebnih hipoteze jesu pisani iskazi relevantnih subjekata, podaci iz literature koja se bavi faktorima konflikta, izvještajima, studijama o energetske resursima kao i pisani iskazi međunarodnih nevladinih organizacija.

3.5. Način istraživanja

U cilju stvaranja što kvalitetnijeg rada, kao i zadovoljavanja predmeta rada i hipoteze, tokom izrade rada koristiće se određene metode društvenih nauka, koje na najbolji način mogu da pomognu u izradi ovog rada a to su: metoda analize sadržaja, metoda deskripcije, komparativna metoda i istorijska metoda.

Metoda analize sadržaja

Pomoću metoda analize sadržaja, dokumenta, naučnih i stručnih publikacija, časopisa i interneta, dolazi se do glavnih pravaca u izradi rada, uz poseban osvrt na najvažnije i provjerene stavove i istraživanja.

Metoda deskripcije

Primjena metode deskripcije, tokom izrade rade ima za cilj što kvalitetnije objašnjenje energetske resursa kao faktora konflikta te njegovog uticaja na svjetske tokove u epohi savremene globalizacije. Primjenom ove metode može se tačnije odrediti suština faktora konflikata kada su energetske resursi u pitanju.

Komparativna metoda

Primjena komparativne metode se vrši da bi se ispitale sličnosti i razlike između kompariranih pojava, s ciljem da se te pojave tipiziraju i klasifikuju. Primjenom ove metode dolazi se do formiranja stavova i sudova o suštini energetske resursa kao faktora konflikta u savremenom dobu.

Istorijska metoda

Primjena istorijske metode tokom izrade rada može da olakša shvatanje uslova i okolnosti nastanka energetske resursa u funkciji faktora konflikta.

3.6. Naučna i društvena opravdanosti istraživanja

Naučna opravdanost je utemeljena na predmetu istraživanja. Koliko je problem zastupljen kroz nauku i literaturu vidi se iz prezentovanih podataka i po tome koliko će buduća naučna saznanja doprinijeti razvoju samog problema unutar određenih nauka. S obzirom na to da se ovim problemom bavi više naučnih disciplina, tako će i primjena raznovrsnih metoda za prikupljanje podataka opravdati postojeća i dati nova naučna saznanja.

Društvena opravdanost ukazuje na doprinos istraživanja u rješavanju konkretnog društvenog pitanja odnosno problema koji se tiče značaja energetske resursa kao faktora konflikta.

3.7. Vremensko (i prostorno) određenje istraživanja

Vremensko određenje istraživanja zahvata period od maja do novembra 2021. godine dok se prostorno odnosi na sve države zahvaćene faktorima konflikta.

PRVO POGLAVLJE

1. Definicija i pojam energetske resursa

Energetski resursi, kao što je to i prethodno navedeno, definišu se kao svi izvori energije koji su dostupni na Zemlji, a mogu biti neobnovljivi ili iscrpivi i obnovljivi ili neiscrpivi. Ipak, oni su kvantitativno ograničeni i uglavnom neobnovljivi i neravnomjerno raspoređeni. Svjetsko tržište energije, jednim dijelom, kontrolisano je od strane multinacionalnog kapitala i podložno je nepredvidivim uticajima drugih, prevashodno političkih, faktora.

Borba za prirodne resurse je bila suštinski razlog svih ratova u istoriji, iako su oni uvijek prikrivani drugim razlozima: religijskim, ideološkim ili čak razlozima o pravu više rase (Njemačka u Drugom svjetskom ratu) ili kao danas, globalističkim uređenjem novog svjetskog poretka (uvođenjem demokratije, slobodnog tržišta, pravima nacionalnih manjina za otcjepljenjem od matične države uvijek u područjima koja su bogata resursima i uz pomoć velikih industrijskih zemalja). Nestašica nafte, ključnog energenta modernih ekonomija, vidljivi je uzrok sukoba i ratova ograničenog karaktera, koji su u osnovi samo prikrivena kolonijalna osvajanja. Pored toga, aktuelna je i borba za prirodni gas i ugalj, koje je isto tako neobnovljivi prirodni resurs.

Podsjetimo se da su prije industrijske revolucije glavni energetski izvori bili ljudska i životinjska snaga, energija vode, drvo, vjetar. Poslije pronalaska parne mašine, glavni energetski izvor postao je ugalj. U početku kameni ugalj, zatim mrki ugalj, lignit i treset. Prevlast uglja trajala je do šezdesetih godina 20-og vijeka, kada je tu prevlast preuzela nafta, a u porastu je bila i potrošnja zemnog gasa. Fosilna goriva i dalje ubjedljivo nadmašuju ostale izvore energije. Potrošnja fosilnih goriva, poput uglja, gasa i nafte, povećana je u drugoj polovini 20-og i početkom 21. vijeka za gotovo 700%, što ukazuje da Zemlja nije u stanju da tako brzo apsorbuje emisiju ugljen dioksida, posljedicu upotrebe goriva, koja uništava zaštitni ozonski omotač.

Kvantitet energetske resursa i njihovo prekomjerno eksploatisanje posljedica su ne samo demografske eksplozije i industrijsko-tehnološkog razvoja, već i prekomjerne masovne potrošnje,

kao značajnog obilježja savremene civilizacije. Nametanje društvenih obrazaca u kojima postoje statusni simbol identiteta pojedinaca i kolektiviteta, neizostavno vodi ka porastu eksploatacije ograničenih prirodnih, prvenstveno energetske resursa.

Energija (grč. ἐνέργεια: rad, učinak).

Nije poznata opšte prihvaćena definicija energije. Ipak, energija je jedan od osnovnih oblika materije, a označava svojstvo (sposobnost) materije da se transformiše u rad ili u toplotu. Energija je fizička veličina kojom se opisuje međudjelovanje i stanje čestica nekog tijela i njeno međudjelovanje sa drugim česticama i tijelima. Sposobnost obavljanja (vršenja) rada jeste energija. Energija ne može nastati ni iz čega, niti nestati, već samo može preći iz jednog oblika u drugi. Zbog toga su uobičajeni izrazi proizvodnja ili dobijanje, potrošnja, gubitak, čuvanje, skladištenje, štednja i sl., koji su vezani za energiju, a koriste se u običnoj komunikaciji, uslovno netačni, mada ih je teško izbjeći u svakodnevnom govoru. Energija se ne može direktno osjetiti ni izmjeriti.

Energija se „pojavljuje“ u više oblika i ona je, uz hranu, vodu i sirovine, jedna od ključnih potreba čovječanstva. Tokom istorijskog razvoja novi oblici i izvori energije doveli su do značajnih civilizacijskih promjena, koje se danas, često, definišu kao industrijske revolucije. Energija je potrebna u oblastima transporta, zagrijavanja (u industriji i u domaćinstvima), osvjjetljenja i u mnogim tehnološkim procesima.

Osnovna jedinica za energiju je 1J (džul). U fizici elementarnih čestica koristi se manja jedinica za energiju, elektronvolt (eV), koji iznosi $1,602176462 \times 10^{-19}$ J. Jedan elektronvolt može se definisati kao energija koju ima čestica naelektrisanja e , kad se ubrza naponom od 1 V. Energetika je grana (oblast) privrede koja se bavi proizvodnjom, prenosom i distribucijom energije i energenata. Obzirom da je u pitanju poznat i opšteprihvaćeni pojam, energetika se može definisati na više načina. U naučnom smislu, energetika je nauka o energiji i tehničkom korištenju izvora energije. U ekonomskom smislu, energetika se definiše kao skup privrednih aktivnosti koje su usmjerene na istraživanje i proizvodnju primarnih ili sekundarnih izvora energije, transformaciju i distribuciju energije do potrošača. U filozofskom smislu, energetika je pogled na svijet, prema kome, sve što postoji i što se dešava u prirodi i društvu, ima energetske suštinu.

Energetske rezerve su samo oni izvori energije koji se geološki i geografski mogu tačno odrediti i koji se, uz postojeće uslove i stanje tehnike i tehnologije, mogu ekonomično iskorištavati. Energetske rezerve obuhvataju postojeće, do sada otkrivene i većim dijelom već korištene izvore (obnovljive i neobnovljive), dok resursi obuhvataju sveukupne, na Zemlji raspoložive izvore. Preciznije rečeno, energetske rezerve su iskoristivi dio energetske resursa.

Izvori energije ili energenti služe za pretvaranje („proizvodnju“) energije iz jednog oblika u drugi, a oni su i sami neki oblici energije (ugalj, nafta, prirodni gas, električna energija, energija Sunca itd). Sva energija na Zemlji potiče primarno iz pet izvora, a to su: termonuklearne reakcije unutar Sunca (nuklearna fuzija, tokom koje se vodonik transformiše u helijum, uz oslobađanje velike količine energije), solarna energija u širem smislu, raspad izotopa (nuklearna fisija) i kretanje planeta - gravitaciona energija (manifestuje se kroz energiju plime i oseke), geotermalna energija (energija unutrašnjosti Zemlje) i energija hemijskih reakcija.

U cilju zadovoljavanja tekućih i planiranja budućih potreba za energijom, Svjetski savjet za energiju je postavio tri osnovna strateška cilja za 21. vijek: pristupačnost izvorima energije (što znači da energija mora biti dostupna po cijenama koji su prihvatljive i održive); raspoloživost energetske izvora (u smislu neprekidne ponude) i prihvatljivost (u smislu usklađenosti razvoja i zaštite životne sredine). Sunčevim zračenjem na Zemlju dopijeva oko 15000 puta više energije nego što je godišnja potrošnja energije cijelog čovječanstva. Od toga, 30% se odbija natrag u kosmos, 50% se upija, pretvara u toplotu i isijava, a 20 % se troši za strujanje vazduha, hidrološki ciklus i fotosintezu. Upravo tih 20% energije omogućava rad hidroelektrana i vjetroelektrana, kao i „stvaranje“ biogoriva. Energija fosilnih goriva, biomase, vjetra i rijeka, zapravo je akumulirana Sunčeva energija.

U zavisnosti od toga da li se pojavljuju u prirodi ili ne, razlikuju se: primarni i sekundarni izvori energije. Primarni izvori energije su nosioci energije (resursi) koji se nalaze u prirodnom obliku ili se u prirodi pojavljuju. Mali dio energije može se koristiti u prirodnom obliku, dok se veći dio transformiše u sekundarni oblik energije, bilo zbog toga što je korištenje u transformisanom (sekundarnom) obliku tehnički povoljnije, ili zato što transport u primarnom obliku nije moguć. Primarni izvori energije su: ugalj, nafta, zemni gas, kinetička energija vode,

radioaktivni izvori, drvo, organski otpad. Ovi izvori (osim radioaktivnih, geotermalnih i gravitacionih), zapravo su akumulirana energija Sunca. Primarni izvori mogu biti: obnovljivi i neobnovljivi, a u pogledu stepena raširenosti, razlikuju se: konvencionalni i nekonvencionalni. Obnovljivi izvori su prirodni izvori energije koji se obnavljaju u cjelini ili djelimično prirodnim putem. Tu spadaju: hidroenergija, sunčeva energija, vjetar, plima, bioenergija i geotermalna energija. Ovi se izvori manje koriste, kako zbog skupe tehnologije i uređaja, tako i zbog prostorne raspršenosti. Obnovljivi izvori energije predstavljaju neiscrpan vid energije, koja se nalazi svuda u prirodi. Obnovljivi izvori energije ne zagađuju okolinu u tolikoj mjeri kao neobnovljivi, ali nisu ni oni potpuno čisti. To se posebno odnosi na energiju dobijenu iz biomase, koja kao i fosilna goriva, prilikom sagorijevanja, emituje (ispušta) ugljendioksid (CO_2). Glavni problemi kod obnovljivih izvora, osim kod hidroenergije, su visoka cijena i mala količina dobijene energije. Potencijal obnovljivih izvora energije je veoma značajan, ali trenutni tehnološki nivo ne dozvoljava potpuno oslanjanje na njih. Za sada je solarna energija najskuplji obnovljivi izvor energije. Ovaj energetske oblik ima donekle iste kvalitativne probleme kao i energija vjetra: nepredvidljiva je i ne može da se proizvodi tokom noći, pa je, zbog toga, potrebna neka vrsta sredstva (medijum) za njeno skladištenje. Električna energija koja se proizvodi iz hidroenergije, jeftinija je u poređenju sa energijom dobijenom iz fosilnih goriva. Pored toga, ona ima i značajne kvalitativne prednosti u smislu da je veoma predvidljiva i elektrane na rječnim tokovima proizvode električnu energiju kontinuirano (24 sata dnevno). Pretpostavlja se da će ona, u bliskoj budućnosti, igrati sve važniju ulogu u svjetskim razmjerama. Energija vjetra je već na ivici da bude konkurentna. Međutim, energija vjetra ima dvije velike kvalitativne mane: nepredvidljiva je i ne proizvodi se kontinuirano, jer, zavisno od lokacije, vjetrenjače proizvode električnu energiju maksimalno šest do sedam sati dnevno. Zasad ni geotermalna energija nije konkurentna u pogledu cijene, ali bi u budućnosti mogla dobiti na značaju, obzirom da, uz korištenje poboljšane tehnologije, može da se koristi skoro bilo gdje, može da obezbjeđuje toplotnu i električnu energiju i može da se koristi na vrlo predvidljiv način kontinuirano, 24 sata dnevno.

Postoji još jedna podjela, u zavisnosti od nosilaca energije. Prema ovoj podjeli, neobnovljivi izvori energije su samo oni izvori koji su nosioci hemijske energije, sa izuzetkom biomase, dok svi drugi energetske izvori spadaju u obnovljive. Pri pretvaranju primarnih u

sekundarne (upotrebljive) izvore i pri prenosu energije, gubi se oko 20% energije. Konačna korisna energija iznosi tek 1/3 proizvedene energije, a 2/3 se gubi u vidu toplotnih gubitaka i gubitaka prenosa. Neobnovljivi izvori energije su prirodni izvori koji su rezultat geoloških procesa, dugih milionima godina. Neobnovljivi izvori energije su: ugalj, nafta, prirodni gas i nuklearna energija. Dva osnovna problema kod neobnovljivih izvora su to što ih ima u ograničenim količinama i što zagađuju okolinu. Goriva se mogu definisati kao materije koje se u toku zagrijavanja u prisustvu kiseonika intenzivno oksidišu, uz oslobađanje velike količine toplote, koja se može ekonomično koristiti u procesu zagrijavanja ili za „proizvodnju“ mehaničke i električne energije. Goriva su izvori energije u fizičkom, stvarnom smislu (ugalj, nafta, koks, prirodni gas, vodonik, propan-butan gas, vještačka, gasovita i sl.)

Prirodna goriva su drvo, ugalj, nafta zemni gas i treset, a vještačka su koks, polukoks, derivati nafte, acetilen, koksni gas, visokopećni gas, generatorski gas, katran, drveni ugalj i dr. U grupu sekundarnih izvora spadaju: koks, polukoks, briketi, koksni gas, generatorski gas, visokopećni gas, naftni derivati, električna struja određenog napona i frekvencije, toplota. Kako se realno očekuje, uz iznalaženje i korištenje novih izvora energije, a računajući i sa povećanjem potrošnje, konačno iscrpljivanje postojećih rezervi neobnovljivih resursa, prema vrsti goriva, bilo bi: 125 godina za naftu, 210 godina za gas i 360 godina za ugalj.

2. Primjeri nastanka energetske resursa kao faktora konflikta

Posmatrajući primarno novu fazu svjetskog poretka s pozicija Sjedinjenih Američkih Država (SAD), koje su ostale jedina super sila, Richard N. Haass navodi da je za SAD ta „era deregulacije“ kompleksnija nego bilo koji period dotadašnje moderne istorije. Jer, bez direktne sovjetske opasnosti, novi svjetski poredak sigurniji je nego ikada do tada, ali istovremeno u njemu se pojavljuju mnogobrojni novi izazovi sigurnosti. Taj novi poredak postaje globalan na ekonomskom i informatičkom planu, ali sve manje homogen na političkom planu. Za dio svijeta on je demokratičniji, prosperitetniji i homogeniji, a ostatku svijeta donosi nove konflikte, bijedu i siromaštvo. Zato ne čudi što se postkomunistički procesi u istočnoj i srednjoj Evropi zbivaju toliko konfliktno, posebno uzme li se u obzir da je raspad staroga sistema posvuda izveden u

situaciji u kojoj je nacionalnost zauzimala poziciju jedine neupitne vrijednosti“ (Puhovski, 1990).

Lokalni konflikti, pa i ratovi koji su započeli ili će možda tek započeti kao posljedica raspada socijalističkih poredaka, koncentrisani su upravo na suverenost kao vrijednost i njenu realizaciju. Globalizacija je „proces svestranog povezivanja svijeta i njegovog uspostavljanja kao ravnopravne i pluralističke zajednice slobodnih pojedinaca“, ali se globalizacija može odrediti i kao „proces i sistem konfliktnog povezivanja svijeta“ čiji sadržaj najprije određuje „planetarizacija kapitala, interesi i uticaj velikih korporacija, a prije svega Sjedinjenih Američkih Država“ (Vidovjević, 2005). U tom smislu pažnju treba obratiti na Kaspijsko jezero koje je najveća vodom ispunjena depresija na svijetu, s relativno velikom udaljenošću od najbližeg okeana. Prije raspada SSSR-a dijelile su ga samo dvije države, a nakon 1991. godine na njegovim obalama nalazi se pet država. Ovaj rad pokazuje da postoji uzročno-posljedični odnos između sukobljenih interesa država regije i svjetskih sila te regionalne nestabilnosti. Sukobljeni interesi prouzrokovali su nemogućnost postizanja dogovora o pravnom statusu Kaspijskog jezera, doveli do njegove militarizacije te izazvali sukob oko iskorištavanja i transporta nafte i plina. Rješavanje dijela tih problema u najnovije vrijeme povećalo je stabilnost regije, ali je i izvedeno na takav način da je povećalo međunarodni uticaj Rusije i spriječilo ulazak vanjskih sila u regiju.

Ekonomski razvoj savremenog svijeta još uvijek bitno zavisi o prirodnim resursima. Njihov značaj osjetno se povećao u 21. vijeku, jer raspolaganje i kontrola nad njima garantuju ekonomski i politički rast i razvoj. Mnogi prirodni resursi imaju ograničene zalihe, posebno nafta i prirodni plin, što povećava njihovu vrijednost, ali ujedno i mogućnost sukoba među državama oko načina njihove kontrole i iskorištavanja. Savremeni svijet obilježen je geopolitikom resursa, gdje prirodni resursi postaju sve važniji uzrok nestabilnosti između država koje nastoje uspostaviti vlastitu prevlast nad izvorima nafte, vode ili plina.

Kaspijska regija jedno je od područja u kojima raste važnost geopolitike resursa, posebno nakon pada komunizma i dezintegracije SSSR-a. Ona postaje žarište različitih sukoba između država koje je čine, ali i vanjskih aktera koji se nastoje probiti na to područje. Mnogi autori poput Peimania (2009), Rubina (2006) i Megorana (2004) istakli su da su glavni faktori njezine

nestabilnosti bili uzrokovani političko-etničkim sukobima, političko-ekonomskim transformacijama nakon raspada SSSR-a i nastankom autoritarnih režima. Ti faktori nesumnjivo jesu uzroci njene nestabilnosti, ali ovaj rad polazi od stajališta da se u svijetu, zavisno o energentima, prirodni resursi oblikuju u sve značajniji uzrok sukoba među zemljama. Njihov značaj posebno je vidljiv u regijama obilježenim siromaštvom i čestim sukobima, gdje je njihovo posjedovanje jedini način za ostvarivanje ili očuvanje određenoga ekonomskog rasta i učvršćivanje nacionalne nezavisnosti.

Ekstremno desni ruski političar Vladimir Žirinovski izdao je devedesetih godina 20. vijeka knjigu *Posljednji skok na jug* (Žirinovski, 1994). U njoj je iznio ideju o širenju Rusije na teritorije koji su nekad pripadale Ruskom Carstvu, ali i o širenju prema južnim, toplim morima u kojima bi Rusija anektirala neke zemlje i time izbila na Perzijski zaljev. Iako politike Borisa Jeljcina i Vladimira Putina nisu smjerale širenje ruskih granica (s izuzetkom Krima), Putin je ipak nastojao ojačati međunarodni položaj Rusije i parirati vojnoj moći Zapada, koji se počeo približavati ruskim granicama. Naročito mu je to bilo važno učiniti u tzv. bliskom susjedstvu, odnosno u zemljama koje su do 1991. godine bile dio SSSR-a. Rusija nije uspjela spriječiti proširenje NATO-a na baltičke zemlje, ali je nastojala onemogućiti njegovo širenje na Ukrajinu i Gruziju. To je činila odvajanjem dijela njihova teritorija u samostalne države – Abhaziju i Južnu Osetiju – odnosno aneksijom Krima. Širenjem na te zemlje NATO bi riskirao rat s Rusijom, jer bi zbog njene kontrole dijela ukrajinskog i gruzijskog teritorija morao, prema vlastitim pravilima, vojno intervenirati u njihovu korist. U drugim dijelovima bliskog susjedstva SAD je nastojao razmjestiti svoje vojne snage i započeti ekonomsku i vojnu saradnju s tim zemljama. To se dogodilo na dva područja: u istočnom dijelu Kavkaza i u dijelu Srednje Azije. Rusija nikada nije bila blagonaklona prema takvoj američkoj politici, ali je u prvim godinama 21. vijeka pristala na američko pozicioniranje u Srednjoj Aziji, jer je rat u Avganistanu nastojala povezati sa svojom borbom na sjevernom Kavkazu, tj. u Čečeniji i Dagestanu. No interesi su se uskoro promijenili te je Kremlj nastojao izbaciti SAD iz regije. Zbog njegovog pritiska na vlade tih zemalja, SAD su morale napustiti baze na njihovm teritoriju. Slična je situacija bila i s Azerbejdžanom, koji je od SAD-a dobio patrolne brodove (Bahgat, 2002, 282), ali veća vojna saradnja tih dviju zemalja nikada nije postignuta.

Rezultat američko-ruske igre u regiji bitno zavisi o rješenju pravnog statusa Kaspijskog jezera. Ta najveća zatvorena vodena površina na Zemlji ima na svojim obalama pet zemalja, koje su nakon raspada SSSR-a imale različit stav o tome kako bi trebalo riješiti problem njegovog pravnog statusa. Interesi tih zemalja mogu se svrstati u dvije grupe: nacionalna sigurnost i ekonomsko iskorištavanje, dok su interesi velikih zemalja Rusije i Irana povezani i sa širim geopolitičkim posljedicama. Iako zauzima najmanji dio obale jezera u odnosu prema ostale četiri zemlje, značaj Irana u međunarodnim odnosima čini ga važnim akterom u regiji. Zajedno s Rusijom ima sličan stav o tome da treba ograničiti ili potpuno suzbiti američki uticaj u tom dijelu svijeta. Uprkos zategnutim odnosima sa susjednim Azerbejdžanom, koji su došli do izražaja i 2001. godine prilikom incidenta na spornom dijelu jezera (Bahgat, 2002, 273; Rabinowitz i dr., 2004, 32), glavni problem za Iran ipak je bila američka prisutnost u regiji. Loši odnosi od Iranske Revolucije iz 1979. godine¹ ostali su takvi do danas te čak ni diplomatsko smirivanje problema između dvije zemlje koje je učinjeno 2015. godine pod administracijom američkog predsjednika Baraka Obame nije trajno riješilo napetost između njih. Drugi je problem tursko uplitanje u regionalne odnose. S obzirom na svoju veliku moć u bliskoistočnim procesima i „soft power“ koji ima nad pet turkijskih zemalja Srednje Azije i Kavkaza, Turska je konkurent Rusiji i Iranu za postizanje uticaja nad tim zemljama. Tursko-iranski odnosi u istoriji često su bili loši, ali su postojali i periodi intenzivne saradnje. To je vidljivo i u savremeno doba, kada Turska oko trećinu svojeg uvoza nafte dobiva iz Irana (Flanagan, 2013, 171), ali s druge strane dvije zemlje imaju različit stav u vezi s politikom prema bliskoistočnim zemljama. Njihovi odnosi dodatno se komplikuju različitim vanjskopolitičkim strategijama Turske i Irana prema Armeniji i Azerbejdžanu. Iako kulturološki razlozi idu u prilog dobroj saradnji obiju zemalja s Azerbejdžanom (Sadri, 2012), Turska ima dobre odnose s njim, dok Iran ima dobre odnose s Armenijom. Zbog toga iranski interes za rješavanje statusa jezera u vlastitu korist nije samo u tome da od Azerbajdžana uzme naftna i plinska polja na dnu jezera zbog njihove ekonomske važnosti, nego i u tome da se oslabi uloga te zemlje, a time i Turske u cijeloj regiji. Iako su rusko-iranski odnosi u proteklih 25 godina bili varijabilni, rusko savezništvo s Armenijom i neki drugi faktori, poput zatvaranja Kaspijskog jezera za prisutnost vanjskih sila, stvaraju temelje za lakše postizanje sporazuma o statusu jezera između Rusije i Irana. To je postalo jasno iz njihovog

¹ Iranska revolucija (takođe poznata i kao Islamska revolucija) je bila revolucija koja je transformisala Iran iz kraljevine pod vođstvom šaha Mohameda Reze Pahlavija, u islamsku republiku pod ajatolahom Homeinijem, vođom revolucije i osnivačem islamske republike. (Izvor: www.britannica.com)

sličnog stava u vezi s uspostavom kondominija² nad Kaspijskim jezerom u jednom periodu, kao i u potpisivanju sporazuma 2008. godine o zajedničkom razvoju iranskih naftnih i plinskih rezervi (Flanagan, 2013, 173).

Interesi preostalih triju kaspijskih zemalja razlikuju se od ruskih i iranskih prije svega zbog njihovog manjeg uticaja u međunarodnim odnosima. One, poput Rusije, prihvataju realističnu politiku u međunarodnim odnosima, ali zbog drugih razloga. Dok Rusija to čini nastojeći obnoviti svoj status svjetske sile, tri kaspijske zemlje to čine nastojeći maksimizirati razvoj vlastitih ekonomija i naročito izbjeći padanje pod uticaj Rusije, Kine ili SAD-a. Osim što su manje (Kazahstan brojem stanovnika, ne veličinom) te imaju slabiju ekonomiju i od Rusije i od Irana, bitno obilježje tih zemalja jest i to što one nemaju izlaz na svjetska mora. Jedina mogućnost da izađu iz Kaspijskog jezera na neki svjetski okean jest preko trećih zemalja. Zbog toga rješavanje pravnog statusa jezera za njih nije važno zbog osiguravanja od SAD-a, nego prije svega zbog mogućnosti da se osiguraju od svoja dva velika kaspijska susjeda. Njima bi, više nego Rusiji i Iranu, odgovarala mogućnost da i druge zemlje i svjetske sile budu prisutne na tom području, jer bi se time stvorila protivteža dvjema velikim kaspijskim zemljama te bi imale povoljnije pregovaračke pozicije u eventualnim bilateralnim pregovorima s te dvije zemlje.

² Kondominij ili koimperij (iz latinskog con-dominium, prevod. "suvlasništvo") u međunarodnom pravu označava zajedničku upravu i vlast nad teritorijem između dviju ili više država. Označava vlast dviju ili više država nad istim teritorijem, odnosno područje pod takvom vlašću.

DRUGO POGLAVLJE

1. OPEC kriza iz 1973. godine

Razdoblje naftne krize započinje najprije 1973. godine, a nakon toga i u periodu od 1979. do 1980. godine, što dovodi do snažne recesije u industrijskim zemljama. Jedna od pretpostavki za naftnu krizu jesu veće potrebe za naftom od same ponude.

Prva kriza koja je izazvala najozbiljnije posljedice do tada počela je u jesen 1973. godine kada su zemlje izvoznice nafte namjerno smanjile proizvodnju za oko 5% da bi podigle cijenu nafte. Cijena sirove nafte tada je, u samo par dana, narasla sa 3 dolara po barelu (159 litara) na više od 5 dolara po barelu, dakle oko 70%. Već godinu dana poslije, cijena sirove nafte je na svjetskom tržištu narasla na više od 12 dolara po barelu.

Smanjenje proizvodnje nafte bilo je duboko osmišljeno sredstvo političkog pritiska zemalja OPEC-a koje se nisu slagale s politikom zemalja-uvoznica nafte prema Jomkipurskom ratu. U naftnom embargu sudjelovali su Alžir, Irak, Katar, Kuvajt, Libija, Saudijska Arabija i Ujedinjeni Arapski Emirati.

Izbijanje svakog problema na Bliskom istoku Amerikance podsjeti na reprizu strašne nestašice goriva iz 1970-ih. S tim u vezi, postoje paralele između najnovije situacije s Irakom i energetske krize koja je počela 1973. godine. Tada je predsjednik Iraka pokušao uspostaviti mir između arapskih država i Izraela. Nacija je ovisila o stranoj nafti kako bi održala svoje transportne sisteme i ostale faktore u radu, a cijene nafte su porasle kada je izbio rat 1973. godine. Ali postoje velike razlike između tada i sada u smislu da neće biti nestašice nafte, a svako povećanje cijena će biti privremeno. Investitori koji bi mogli biti u iskušenju da kupe dionice naftnih kompanija u nadi da će dobiti još jedan veliki porast korporativnih profita trebali bi priznati kako su naftne kompanije su i dalje odlične investicije, ali samo na dugi rok.³

U mračnim mjesecima koji su uslijedili nakon izbijanja rata 6. oktobra 1973. godine, arapske zemlje uvele su embargo na izvoz nafte i cijene sirove nafte su porasle. Organizacija zemalja izvoznica nafte, kartel kojim dominira Saudijska Arabija, podigla je cijene sa 2,90 dolara

³ Sheets, Ken, Kennedy, Nathaniel, Kiplinger's Personal Finance Magazine, 1056697X, Apr98, Vol. 52, Issue 4.

po barelu prije embarga na 11,65 dolara do kraja decembra. Cijene na spot tržištu bile su još veće; npr. iranska nafta se prodavala za 17 dolara po barelu.

Uticaj nestašice i viših cijena zahvatio je privredu i ostavio neizbrisiv pečat na nacionalnu psihu. „Motoristi koji čekaju u redu sat ili dva, sa upaljenim motorima i povišenom temperaturom, ponekad su izgledali kao da sagore više gasa nego što su mogli da kupe“, napisao je Daniel Yergin u *The Prize*, svojoj epskoj historiji „naftne industrije“. Aviokompanije su otkazale letove. Kao mjere za uštedu energije uvedeno je ograničenje brzine od 55 milja na sat i ljetno računanje vremena tokom cijele godine. U mnogim zajednicama zabranjena je Božićna rasvjeta. Termostati su smanjeni. Svjetla u kancelarijskim zgradama su se ugasila, a obrisi velikog grada izbledjeli su u noći.⁴

Embargo je okončan u proljeće 1974. godine. Ali drugi naftni šok potresao je industrijski svijet u zimu 1978/79. godine, kada su isporuke sirove nafte iz Irana zaustavljene revolucijom i svrgavanjem šaha. Nastavljeno je progresivno povećanje cijena, dostižući maksimum od 50 dolara po barelu na spot tržištu. Vozači su ponovo stajali u redu ispred benzinskih stanica. Ekonomisti su ozbiljno upozorili da će cijena ovog oskudnog resursa ići na 60 ili čak 100 dolara po barelu početkom sljedećeg stoljeća.

2. Rusko-ukrajinska kriza i energetske resursi

Putinov međunarodni konzorcij i kaspijski plin u direktnoj je vezi sa Kaspijskim jezerom koje je bogato naftom i prirodnim plinom te je, uz veliki broj životinjskih vrsta, posebno jesetre važne za proizvodnju kavijara, plodno područje za ostvarivanje ekonomskog i političkog rasta regije. Američka Uprava za energetske informacije (EIA) procjenjuje da kaspijski bazen sadržava 48 milijardi barela nafte i 292 bilijuna kubnih metara prirodnog plina u dokazanim i mogućim rezervama, od kojih su gotovo 75% izvora nafte i 67% izvora prirodnog plina smješteni unutar sto milja od obale (Overview, 2015). Takvi resursi čine Kaspijsko jezero prvorazrednim geopolitičkim i energetske središtem koje velesilama služi kao idealno mjesto za diversifikaciju izvora prirodnih resursa (Klare, 2005).

⁴ Sheets, Ken, Kennedy, Nathaniel, *Kiplinger's Personal Finance Magazine*, 1056697X, Apr98, Vol. 52, Issue 4.

Od raspada SSSR-a 1991. godine teško su se postizali sporazumi o saradnji i iskorištavanju prirodnih resursa u regiji, a jedan od razloga jest neriješen pravni status jezera. Sve do najnovijeg vremena nastojanja da se riješi taj problem bila su neuspješna zbog različitih stavova i interesa obalnih država o tome. Ono je prije 1991. godine bilo podijeljeno između dvije strane, SSSR-a i Irana, te je njegov status bio uređen Ugovorom o prijateljstvu iz 1921. godine i Ugovorom o trgovini i navigaciji iz 1940. godine. Ugovor iz 1954. godine utvrdio je kopnenu granicu između dviju država, ali ne i granicu na jezeru (Mehdiyoun, 2000, 5; Butler, 1969) i na njegovu dnu (Zimnitskaya i von Geldern, 2011, 7).

Nastankom novih država u kaspiskom bazenu 1991. godine taj se problem povećava te su priobalne države zahtijevale da se definiše pravni status kako bi se utvrdilo je li to jezero ili more. To je bio ozbiljan problem s obzirom na to da njegove karakteristike „onemogućavaju jasnu geološku i pravnu klasifikaciju” (Mehdiyoun, 2000, 4). Problem pravne definicije jezera ponajprije se sastoji u međusobnoj povezanosti njegovog pravnog statusa i prirodnih resursa, ali i geopolitičkog uticaja koje to rješenje nosi sa sobom. Zimnitskaya i Von Geldern ističu da „ako je Kaspijsko jezero unutrašnje more, njegove vode i resursi bili bi regulisani Konvencijom Ujedinjenih naroda o pravu mora (eng. The United Nations Convention on Law of the Sea; u daljem tekstu: UNCLOS), otvoreni svim priobalnim državama i dostupni tim državama i velikim multinacionalnim naftnim korporacijama. Ako bi Kaspijsko jezero bilo samo jezero, njegove vode i resursi trebali bi biti raspodijeljeni samo između priobalnih država i nedostupni međunarodnoj zajednici” (Zimnitskaya i von Geldern, 2011, 2).

Iako postoje neslaganja u vezi s načinom korištenja Kaspijskog jezera i razgraničenjem na njemu, države koje ga dijele nisu u ratnom sukobu i nemaju ozbiljno narušene međusobne odnose. Najbliži sukobi vodili su se na srednjem i zapadnom Kavkazu, ali su čak i Rusija i Azerbajdžan u relativno dobrim odnosima, iako je Rusija saveznica Armenije.

Ključni položaj u definisanju pravnog statusa jezera imala je Rusija. Iako su se njezini vanjskopolitički interesi s vremenom mijenjali, jedan njen interes bio je od početka vrlo jasan, a to je da jezero bude zatvoreno za nekaspiske zemlje. Drugi važan interes bio je da se postigne

takvo rješenje koje bi omogućilo multilateralnu saradnju između kaspijskih država, ali tako da ipak ona ima najjači uticaj u tome. Ona se protivila tome da se Kaspijsko jezero definiše kao otvoreno more i time omogući primjena UNCLOS-a, jer bi to onemogućilo njena nastojanja da traži suverenitet nad dijelovima jezera koji se nalaze uz njezinu obalu i otvorila bi se mogućnost da „ruski dio” te vodene mase postane dostupan svim državama bez izlaska na more, što bi bilo veliki udarac njenim ekonomskim planovima i nacionalnoj sigurnosti (Zimnitskaya i Von Geldern, 2011). Umjesto toga, predlagala je uspostavu kondominija koji bi definisao Kaspijsko jezero kao „zatvorenu (kopnenu ili terminalnu) vodenu masu koja nema nikakvih prirodnih poveznica sa svjetskim okeanima. U pravnom pogledu ne bi se moglo smatrati ni otvorenim morem ni jezerom. Posebno, nije podložan UN-ovoj konvenciji o pravu mora iz 1982. godine” (Zonn, 2005, 249). To znači da je Rusija prihvaćala dvije mogućnosti za definiciju Kaspijskog jezera, a to je da bude zatvoreno more (mare clausum) ili granično jezero (Makili-Aliyev, 2014, 31). Takvo rješenje pravnog statusa odgovaralo bi joj, jer bi onemogućilo uplitanja vanjskih faktora u kaspijsku regiju, a ujedno i nastojanja Turkmenistana i Kazahstana da se koriste ruskim vodenim putevima kao međunarodnim vodenim putevima za izvoz svoje nafte i plina na evropska tržišta. To bi potvrdilo njen najjači status među kaspijskim državama, koje bi morale saradivati s njom ako bi željele jačati svoju vanjskotrgovinsku razmjenu. Interesi Kazahstana bili su drugačiji. Ta zemlja htjela je da pravni status jezera bude definisan prema načelima UNCLOS-a, što bi Kaspijsko jezero učinilo otvorenim morem. Takvo stajalište ponajviše proizlazi iz toga da bi status otvorenog mora direktno uticao na promjenu pravnog režima delte rijeke Volge, koja se ulijeva u Kaspijsko jezero. Valev Uibopuu⁵ ističe da se „prema međunarodnom pravu, rijeka koja plovi kroz više od jedne države treba smatrati međunarodnom rijekom, bez obzira na to što sve njezine vode prolaze kroz samo jednu državu. Tačno je da delta Volge ne dotiče tlo Kazahstana, ali rijeka Akhtuba ulijeva se u Kaspijsko jezero kroz kazački teritorij te su Akhtuba i Volga toliko isprepletene da se prema međunarodnom pravu trebaju smatrati jedinstvenim vodenim putem ili, u terminologiji upotrebljavanoj u pravu međunarodnih vodenih puteva, hidrografskim bazenom” (Uibopuu, 1995, 119).

⁵ Estonski novinar, naučnik i romanopisac, koji je diskretno eksperimentisao s novim tehnikama. Uibopuu je bio najpoznatiji pisac u egzilu u svojoj zemlji tokom decenija nakon Drugog svjetskog rata, kada je Estonija bila dio Sovjetskog Saveza.

Takva definicija delte Volge promijenila bi režim ruskoga vodnog puta Volga – Baltičko more i stvorila jedinstveni vodeni put od Srednje Azije prema Baltiku (Uibopuu, 1995, 119-120). Rusija je, ipak, pokazivala i određenu fleksibilnost te je od prijedloga kondominija krajem devedesetih prešla na potpisivanje bilateralnih sporazuma kojima se razgraničavalo dno jezera. Prvo je s Kazahstanom postigla takav sporazum 1998. godine, a potom i s Azerbajdžanom 2001. godine na osnovu načela medijanskih linija (Rabinowitz i dr., 2004, 31- 32). To korespondira s promjenom ruske vanjske politike nakon 2000. godine iz perioda geopolitičkog realizma u pragmatični geoekonomski realizam, u kojemu ekonomski interesi imaju jaču ulogu nego prije (Thorun, 2009, 10).

Turkmenistan je bio manje fleksibilan jer je još 2003. godine započeo pregovore s Kazahstanom oko razgraničenja na jezeru, ali ih je i zaustavio zbog spora s Azerbajdžanom oko naftnih i plinskih polja „Azeri-Chirag-Guneshli” (Parkhomchik, 2015). Turkmenistan se ovdje prikazuje kao faktor nestabilnosti jer je još 1993. godine zakonom jednostrano proglasio svoju jurisdikciju nad 12 nm od obale (Hafezni i dr., 2016, 183). Ta je zemlja takođe odbijala potpisati bilo kakve multilateralne sporazume o podjeli dna i površine jezera zbog vanjske politike koju Assanbayev opisuje kao zatvorenu, neutralnu te udaljenu od vanjskih aktivnosti i sudjelovanja u projektima koje vodi Rusija (Assanbayev, 2014, 143). Službeni je stav Turkmenistana bio da bi podjela dna i površine jezera trebala biti određena prema potpuno nezavisnim nacionalnim sektorima, gdje svakoj državi pripada određeni dio dna, a to bi se također proširilo na vodenu površinu i zračni prostor (Zonn 2005).

Turkmenistan i naročito Iran odbijali su prijedlog Kazahstana i Rusije o razgraničenju dna jezera na osnovu načela medijanskih linija, koje bi Kazahstanu dalo 29%, Azerbajdžanu 20%, Rusiji 16%, Turkmenistanu 21% i Iranu 14% udjela (Winstone i Young, 2005, 11), jer su obje države željele veći udio. Bilateralni sporazumi koje su potpisivali Rusija, Kazahstan i Azerbajdžan od 1998. do 2001. godine odnosili su se na dno jezera, ali ne i na površinu. Rusija je počela zastupati stav da bi dio jezera trebao biti pod zajedničkom kontrolom svih pet država (Zonn, 2005, 250). Demarkacija površine jezera odvila bi se na osnovu formiranja „nacionalnih” ili „obalnih”- zona koje se prostiru od određene obale (Winstone i Young, 2005, 11). Ali glavna prepreka u multilateralnom sporazumu bio je opseg nacionalnih zona. Rusija je zastupala stav da

bi nacionalne zone trebale biti 15 nm, dok su se Azerbajdžan, Kazahstan i Turkmenistan zalagali za 40 nm (Winstone i Young, 2005, 11).

Kazahstan i Turkmenistan preferiraju veći obim nacionalnih zona kako bi došli do većeg pristupa prirodnim resursima ili mogućnosti bušenja naftnih izvora na dnu jezera, što ih dovodi u sukob s Rusijom, koja nastoji kontrolisati što veće „zajedničko područje” jezera. Iran se zalagao za zajedničko upravljanje jezerom ili barem za jednaki udio nad jezerom svih priobalnih država (Bahman, 2004), ali se ujedno suprotstavlja definisanju jezera kao mora, jer bi to, između ostalog, omogućilo ulazak i američkoj ratnoj mornarici (Zimnitskaya i Geldern, 2011, 6). Sa susjednim Azerbajdžanom usto se spori oko naftnog polja Alborz/Alove, kao što se i Turkmenistan spori s Azerbajdžanom oko nekih drugih naftnih polja (Bahman, 2004). Značajan napredak u definisanju statusa postignut je tek na Četvrtome kaspiskom samitu održanom 2014. godine (Caspian Summit, 2014) u Astrahanu. Na njemu su se priobalne države dogovorile o uspostavi nacionalnog suvereniteta u pojasu od 15 nm od obale te isključivog korištenja vode i vodnog bogatstva u narednih 10 nm (Caspian Summit, 2014). Ostatak jezera/mora biće proglašen otvorenim vodama, o čijem se korištenju tek treba dogovoriti (Caspian Summit, 2014). Tim sporazumom primijenjena su neka načela međunarodnoga pomorskog prava koja se tiču isključivog nacionalnog suvereniteta nad dijelom voda. Iako to nije sasvim u skladu s ruskim stavom o podjeli i kontroli jezera, Rusija iz toga ipak nije izašla kao gubitnica.

Predsjednik Rusije, Vladimir Putin, naglasio je da osim pravne i ekonomske važnosti, sporazum ima i sigurnosnu važnost, jer je njime određeno da će samo kaspijske države imati pravo na vojne snage u regiji (Press statement, 2015). Taj dogovor pokazuje da su kaspijske zemlje postale spremnije na kompromis nego prije te su neke od njih postigle dogovore o razgraničenju koji dotad nisu bili mogući. Do 2015. godine najveći napredak postigao je Kazahstan, koji je prvo s Turkmenistanom (Kazakhstan's parliament, 2015), a potom i s Rusijom potpisao sporazum o razgraničenju na jezerskom dnu (Russia, Kazakhstan, 2015), dok Azerbajdžan, Iran i Turkmenistan još uvijek ne uspijevaju postići dogovor o tome (Differences, 2015). Do ljeta 2016. godine još uvijek nije potpisana završna konvencija o pravnom statusu jezera te je to ostavljeno za sastanak predviđen u 2017. godini. Astrahanski dogovor pokazuje da se ruski stav o podjeli Kaspiskog jezera prije svega odnosi na morsko dno, a tek potom na

vodenu površinu, jer je cilj podjele dna jezera ekonomske naravi, a stavljanje dijela vodene površine pod zajedničku kontrolu ima sigurnosne i političke ciljeve. Sklapanje sporazuma o Kaspijskom jezeru istovremeno omogućava Rusiji da svoju pažnju preusmjeri s regije prema „daljem susjedstvu”. U tom slučaju, umjesto da angažuje svoje vojne snage kako bi se osigurala od svojih kaspijskih susjeda, ona ih preusmjerava i upotrebljava za vojne akcije na Bliskom istoku. Time je rješavanje jednoga regionalnog problema omogućilo Rusiji da ojača svoj globalni uticaj, kako će biti opisano u narednom poglavlju.

3. Američko-rusko takmičenje u Alžiru: hladni rat oko plina

Zapad je pobjedom u Hladnom ratu zapravo izvojevao Pirovu pobjedu i za klasičnu geopolitiku, koja se od tada mijenja. Naime, rastapanjem dotadašnje strukture međunarodnog poretka donekle se urušava i dotadašnji društveno-politički, privredni, ali i normativni poredak u istočnom podsistemu te se istovremeno emancipuje etnonacionalizam, potrošački konzumerizam, donekle i opšti liberalizam, shvaćen ponajprije u obliku zahtjeva za odustajanje od stranačkog monopola te za opštu demokratizaciju u društvu, ma kako se dosad pokazala manjkavom. To je ugrozilo i dotadašnje paradigme geopolitike te, pored ostalog, dovelo i do raspada SSSR-a kao glavnog elementa dotadašnje strukture istočnog podsistema. U relativnom sigurnosnom vakuumu glavnom zaostavštinom identiteta i infrastrukture bivšeg podsistema postaje Ruska Federacija, iako su na zapadnom i južnom rubu ove države uspostavljene i brojne nove nezavisne države, čime je okrenuta nova stranica u geopolitičkoj evoluciji na evropskom prostoru, ali i šire. Iako se, posebno od početka 90-ih godina prošlog vijeka, može govoriti i o pokušajima relativiziranja ili odumiranja geopolitike, riječ je o procesima koji se ne obustavljaju, nego objektivno evoluiraju, pa se ne može govoriti o nestanku, nego o evoluciji geopolitike (Kurečić, 2011: 42).

Rusko-alžirski odnosi su bili relativno prigušeni do 2006. godine. Te godine, međutim, njihove veze su se značajno proširile. Predsjednik Rusije, Vladimir Putin, posjetio je Alžir u martu 2006. godine. U to vrijeme, sklopljen je veliki sporazum o prodaji ruskog oružja Alžiru (Katz, 2007).

Dalje, ruski Gazprom i alžirska državna gasna kompanija, Sonatrach, potpisali su memorandum o razumijevanju u avgustu 2006. godine. To je uvećalo evropske strahove da će se

Rusija i Alžir (dva od tri glavni dobavljači gasa EU) dogovarati o podizanju cijene gasa. Iako je poboljšanje rusko-alžirskih veza bilo dramatično, čini se da ipak postoje ograničenja u kojoj mjeri međusobno mogu saradivati, posebno u sferi prirodnog gasa, gdje se čini se da su njihovi interesi prije konkurentni nego zajednički, odnosno postavilo se pitanje da li dvije zemlje nastupaju zajednički, ili su ipak konkurenti.

Sovjetsko-alžirski odnosi su bili zatvoreni tokom 1970-ih i 1980-ih, kada je Moskva bila glavni dobavljač oružja Alžiru. Po ocjeni ruske štampe, Moskva je isporučila 11 milijardi dolara vojne opreme u Alžir između 1962. i 1989. godine (Russia, Algeria to Discuss Military Cooperation). Ovo oružje je plaćeno prvenstveno kroz 11 milijardi dolara kredita koje je SSSR plasirao za Alžir.

Tokom 1990-ih, međutim, rusko-alžirska saradnja je prestala, jer su se obje vlade borile sa ozbiljnim unutrašnjim problemima (Titorenko, 2006). Iako je Alžir otplatio veći dio svog ruskog duga (u robi), prestao je da plaća Moskvi 1998. godine (iako su nastavljene isplate drugim povjeriocima) (Titorenko, 2006). Ubrzo nakon što je Vladimir Putin postao ruski predsjednik, ruska štampa je s nezadovoljstvom primjetila da se Alžir pridružio NATO-ovom „Mediterranskom Dijalogu", zajedno sa Egiptom, Izraelom, Jordanom, Marokom, Tunisom i Mauritanijom (Katin, 2000).

Putin je postao predsjednik Rusije samo nekoliko mjeseci nakon što je Abdelaziza Bouteflika postao predsjednik Alžira u aprilu 1999. godine. Dvojica novih lidera su ubrzo napravili korake ka oživljavanju bilateralnih odnosa. Ruski ministar vanjskih poslova, Igor Ivanov, posjetio je Alžir 2000. godine, nakon čega je i predsjednik Bouteflika posjetio Moskvu 2001. godine (Titorenko, 2006). Tom prilikom Putin i Buteflika su potpisali Deklaraciju o strateškom partnerstvu, a to je bio prvi put da je takav dokument Moskva potpisala sa nekom arapskom zemljom (Reutov, 2001). Moskva je možda vidjela ovo kao suprotstavljanje, ako ne i negiranje, Alžirovom članstvu u NATO-vom Mediteranskom Dijalogu. Dvije strane su razgovarale o nastavku prodaje ruskog oružja Alžiru i ruskom učešću u modernizaciji raznih alžirskih industrija, uključujući sektor goriva i energetike. Iako se dvije strane nisu slagale oko visine duga Alžira prema Rusiji, alžirska vlada je ipak priznala dug Moskvi. Bouteflika je pozvao Putina u posjetu Alžiru, a Putin je obećao da će to i uraditi (Reutov, 2001).

Uprkos svemu tome, naredne tri godine, kako je rekao ruski ambasador u Alžiru, nisu donijele očekivane rezultate (Titorenko, 2006) iako su dvije ruske firme, Stroitransgaz i Zarubezhvodstroj, u ovom periodu radile u Alžiru. Međutim, počevši od 2005. godine učestale posjete na visokom nivou ukazale su na to da su se odnosi poboljšali. Na primjer, sekretar Savjeta bezbjednosti, Igor Ivanov, posjetio je Alžir u martu 2005. godine i februaru 2006. godine, dok je ministar vanjskih poslova, Sergej Lavrov, posjetio Alžir u novembru 2005. godine. Visoki dužnosnici Alžira su takođe posjećivali Moskvu. Osim toga, Putin i Buteflika su imali nekoliko sastanaka radi uspostave bilateralnih odnosa dok su obojica prisustvovali ili nadzirali više multilateralnih konferencija (Titorenko, 2006).

Zabilježena je Putinova posjeta Alžiru 9-10. marta 2006. godine, nakon pristajanja u Maroku, a prije nego što je nastavio posjetu Tunisu. Pitanje duga je riješeno na način da se Moskva složila da se isti u potpunosti otpiše u zamjenu za pristanak Alžira za kupovinu industrijske robe iz Rusije "u iznosu najmanje jednakom iznosu otpisanog duga" (4,7 milijardi dolara) (Suponina, 2006).

Pored toga, Alžir je pristao da kupi 7,5 milijardi dolara vojne opreme i usluga iz Rusija: 3,5 milijardi dolara za Su 30 MKI, MiG 29SMT i Jak-130 trenažere i 4 milijardi dolara za tenkove, protivtenkovske rakete, ostalo naoružanje i popravke plovila alžirske mornarice. "Ruska gazeta" (ruske dnevne novine) objavila je da je "Ovo najveći pojedinačni ugovor u svijetu iz oblasti vojno-tehničke saradnje u ruskoj postsovjetskoj istoriji." (Suponina, 2006). Zanimljivo je da u ove „vojne“ ugovore očigledno nije uračunato 4,7 milijardi dolara „nevojne“ kupovine Alžira iz Rusije u zamjenu za otpis duga. Prema navodima moskovskog NTV Mir, pored ugovorenih 7,5 milijardi za snabdijevanje vojne opreme, u isto vrijeme su potpisani i željeznički ugovori vrijedni više od 5 milijardi dolara (Moscow NTV Mir in Russian, 2006). Ali dok su rukovodioci iz Gazproma pratili ruske naftne kompanije u Alžiru, nije bilo potpisanih poslovnih sporazuma (Mikhailovna Melikova, 2006). Jedan od ruskih izvještaja iz tog vremena naveo je da će isti biti potpisan u aprilu. Međutim, tek početkom avgusta potpisan je dugoočekivani Gazprom-Sonatrach MOU (Memorandum Of Understanding – Memorandum o razumijevanju), iako nije bilo jasno šta je on tačno podrazumjevaao, obzirom da su odredbe bile prilično uopštene, na primjer: Memorandum predviđa mogućnost razmjene imovine u sferi istraživanja i vađenja nafte, kreiranje zajedničkih ulaganja, sudjelovanje na konkursima za istraživanje i vađenje nafte i plinai

sl. Međutim, čak i na polju naoružanja rusko-alžirski odnosi nisu se činili harmoničnim. U julu 2006. godine Ruska AVN (vojna novinska agencija) izvjestila da iz Rusija „zaostaje isporuka aviona SuHoj Alžiru" predviđenih sporazumom iz 2001. godine (Lamia, 2007). Iako je početkom 2007. godine, prema navodima ruskih medija (RIA Novosti), bilo riječi da će Alžir od Rusije kupiti naoružanje za dodatnih 7 milijardi dolara, pojavili su se problemi u vezi sa sporazumom o naoružanju iz 2006. godine: kasnila je isporuka T-90S tenkovi, isporuke Pantsir S1 protivvazdušnih sistema takođe, a razgovori u vezi sa „izgradnjom fregata (ratni brod srednje veličine) za Alžir došli su u ćorsokak“ (Lamia, 2007).

Još jedan iritant za njihove međusobne odnose je nastao u oktobru 2006. godine kada su alžirske novine objavile da ruska naftna kompanija Rosnjeft „planira pumpati alžirsko ulje i potom ga rafinirati za Izrael“ ako uspije da preuzme kontrolu nad rafinerijom (El Youmi, 2006). Dalje je isti autor istakao da „Vrijedi napomenuti da Alžir nije odgovoran za udjele sirove nafte koji pripadaju njegovim partnerima i ugovaračima“ (El Youmi, 2006). Ponovo velika ruska kompanija, bliska Kremlju, očigledno nije htjela dopustiti da Alžirska zabrinutost stoji na putu prilike za profit.

Evropska zabrinutost da bi Rusija i Alžir mogle sarađivati na podizanju cijena prirodnog plina je razumljiva, ali čini se da je prenapuhana. .Da bi Rusija ili Alžir, ili čak obje, podigle evropske cijene prirodnog plina, morale bi biti spremne i sposobne da smanje proizvodnju prirodnog plina, kao što to čini Saudijska Arabija na tržištu nafte. Međutim, za sada se čini da ni jedna ni druga ne žele to učiniti. Ako ništa drugo, Gazprom se nada da će njegova saradnja sa Sonatrachom pomoći u povećanju ruske proizvodnje ukapljenog prirodnog gasa (LNG-liquefied natural gas). Nadalje, ne samo da drugi proizvođači čekaju u redu da prodaju LNG Evropi, već se čini da Gazprom želi pomoći Libiji da postane veliki izvoznik plina u Evropu. Konačno, jasno je da su rusko-alžirski odnosi prilično nestalni.

Zaključak je da Rusija i Alžir u nekim stvarima sarađuju, ali pošto ni jedna ni druga ne oklijevaju da vode vlastitu ekonomsku politiku i štite vlastite komercijalne interese čak i kada to negativno utiče na onu drugu, upitno je je da li će rusko-alžirski odnosi ikada biti jednaki „strateškom partnerstvu“ koje su htjeli osnovati 2001. godine.

4. Zalivski rat 1990. godine i osiguranje strateških (energetskih) interesa

Nakon što je došlo do brzog iračkog prodora na prostor Kuvajta i njegovog osvajanja u avgustu 1990. godine, Saddam Hussein⁶, predsjednik Iraka, krenuo je s daljim planom koji je uključivao anektiranje tog prostora Iraku. Povodom iračke intervencije Vijeće sigurnosti UN-a na zasjedanju je žustro reagovalo, pa je tako osuđena cijela invazija, te je zatraženo da se iračka vlast povuče iz Kuvajta. Ujedno su Iraku nametnuli trgovinski embargo na uvoz nafte i oružja, čime se dalo naslutiti da velike sile neće samo stajati sa strane i mirno gledati navedena zbivanja. Pošto se Saddam Hussein oglušio i na ova upozorenja, administracija američkog predsjednika George Busha odgovorila je slanjem novoga ultimatumu Iraku, u kome se tražilo da se iračka vlast zajedno s vojskom u potpunosti povuče s kuvajtskog teritorija ili će, u protivnom, Sjedinjene Američke Države biti primorane pokrenuti vojne intervencije.

Vijeće sigurnosti UN-a takođe je na sve načine nastojalo ograničiti intervenciju Iraka, pa je tako, krajem novembra 1990. godine, donijelo rezoluciju broj 678, kojom se tražilo hitno povlačenje Iraka iz Kuvajta, s tim da je stavljen i ultimatum Iraku, kojim se tražilo da se to povlačenje izvrši najkasnije do 15. januara 1991. godine, ili će u protivnom UN, kao legitimno tijelo, ovlastiti savezničke vojne snage da ih silom natjeraju na povlačenje. Paralelno dok su se vodili pregovori o uspostavi mira i povlačenju, koalicijske su snage neprestano gomilale svoje trupe na sjevernoj granici Saudijske Arabije kako bi je odbranili u slučaju da Saddam Hussein nastavi s daljim prodorom prema jugu, ali i kako bi se mogla izvesti brza protivofanziva ako dođe do sloma pregovora. Pošto vođeni pregovori nisu urodili plodom, u februaru 1991. godine krenulo se sa strateški dobro razrađenim planom vojne intervencije.

Operacijom Pustinjska oluja, koja je predstavljala najveći vojni pohod još od Vijetnama⁷, a pokrenuta je kao odgovor na iračku invaziju na Kuvajt, upravljale su koalicijske snage sastavljene od Saudijske Arabije, Velike Britanije, Francuske i Turske predvođene vojnim snagama Sjedinjenih Američkih Država. Glavnu bazu tim vojnim snagama pružila je Saudijska

⁶ Sadam Husein (Tikrit, 28. april 1937. – Bagdad, 30. decembar 2006.), irački predsjednik od 1979. do 2003. godine.

⁷ Rat u Vijetnamu (u Vijetnamu poznat pod nazivima Rat za otpor protiv Amerike ili jednostavnije Američki rat) bio je oružani sukob u eri tzv. hladnog rata koji se odvijao na prostorima država Vijetnama, Laosa i Kambodže u periodu od 1. novembra 1955. godine pa sve do pada Sajgona 30. aprila 1975. godine.

Arabija, gdje su bile koncentrisane snage koje su spremno čekale na početak invazije početkom 1991. godine, a koje su za cilj imale zajedničkim naporom slomiti iračke snage koje su boravile na prostoru Kuvajta, ali i na samom prostoru Iraka. S cjelokupnom se akcijom započelo 17. januara 1991. godine.

Najprije su bombardovani strateški ciljevi, koji su uključivali vojna i industrijska postrojenja na prostoru širom Iraka, a u sklopu tih početnih akcija bilo je izvršeno preko 15 hiljada zračnih napada, koji su za svrhu imali otupljivanje vojnih snaga Saddama Husseina, ali i prestanak snadbijevanja oružjem koje se u tim fabrikama proizvodilo. Sredinom februara, nakon neprestanog bombardovanja strateških ciljeva, započela je i kopnena akcija iz smjera Saudijske Arabije, koja je u svega nekoliko dana uspjela istjerati iračke snage s prostora Kuvajta, čime ga je praktično oslobodila od dalje opasnosti, te je zaposjela i većinski dio Iraka. Tako je do kraja februara rat praktično bio gotov, zahvaljujući čemu su se Sjedinjene Američke Države dokazale kao najjača sila svijeta. Iz ovog sukoba proizašao je još jedan problem i to u vidu ogromnog poskupljenja nafte na svjetskom tržištu, do kojeg je došlo zbog prekida isporuke iračke nafte, koja se najviše izvozila na prostor Evrope, čime je došlo do ekonomskog haosa u nekoliko zemalja, kako na prostoru Bliskog istoka, tako i na tlu istočne Evrope koja je zavisila o toj nafti. No, u cijelom tom sukobu neprestano se nametalo i pitanje postojanja određenih prikrivenih igara. Iako je rat završio potpunim vojnim porazom Iraka i slomom njegovih ekspanzionističkih ambicija, čime je data mogućnost brzog prodiranja do samih struktura oko Saddama Husseina, on ipak nije bio svrgnut s vlasti, već upravo suprotno, na insistiranje administracije američkog predsjednika George Bush-a, ostavljena je praktično ista situacija kao i pred početak same intervencije (Bilandžić, 2013: 6).

U konačnici, Zalivski rat i Pustinjska oluja, predstavljali su veliki uspjeh Sjedinjenih Američkih Država, ponajprije zbog toga što je ova intervencija pružila veliki poligon za testiranje novih oružja visoke tehnologije, koja su nadasve i doprinijela da se pobjeda ostvari uz minimalan broj ljudskih žrtava. Ovdje je važno naglasiti to da se ovom intervencijom na sasvim legitiman način omogućilo otvaranje američkih vojnih baza po regiji oko Bliskog istoka, čime je ostvaren vojni i politički nadzor nad tim prostorom. Na kraju će ta politička kontrola i prisutnost u regiji proizvesti sve izraženije antiameričko raspoloženje unutar dijela populacije među zemljama Bliskog istoka, zbog čega će administracija Sjedinjenih Američkih Država neprestano biti

izložena napadima, kako od strane pobunjenih masa, tako i od strane svjetskih medija koji neće biti naklonjeni njenom tipu vanjske politike (Grčić, 2016: 198).

5. Novi “dijelovi” u plinskoj energiji

Kao što je prethodno napomenuto u ovom radu, posljednjih godina dolazi do ekonomskog jačanja Rusije, Kine, Indije, Brazila ali i drugih zemalja. Oni traže ravnomjerniju raspodjelu svjetskog bogatstva. Ublažavanje deficita resursa iziskuje mnogo ulaganja, odricanja i kompromisa, prije svega od strane najmoćnijih i ekonomski najjačih država svijeta, koji su i najveći potrošači. Takva ulaganja, odricanja i kompromisi ne donose korist i profit, već samo troškove i gubitke, pa samim tim kreatori globalnog svjetskog poretka za njih nisu pretjerano zainteresovani.

U julu 2021. godine Sjedinjene Američke Države i Njemačka postigle su sporazum o odobravanju završetka gasovoda Sjeverni tok 2, ruskog projekta distribucije gasa iz Rusije do evropskog kontinenta, tačnije, do Njemačke. Ipak, usaglašeno je kako je ipak moguće uvođenje sankcija protiv Rusije koje bi imale za cilj ublažavanje uticaja na ukrajinski budžet i nacionalnu sigurnost.

Politika iskorištavanja naftnih i plinskih polja drugačija je od kontrole nad transportnim pravcima. Razlog tome jest manja fleksibilnost jer se rute plinovoda i naftovoda mogu prilagođavati, ali mjesta na kojima se crpe energenti ne mogu se premještati. Osim toga, kada su nove rute snadbijevanja plinom u pitanju, važno je spomenuti i gasovod Turski tok koji je dio dugoročne ambicije Rusije s ciljem da svede na minimum transport kroz Ukrajinu izgradnjom alternativnih pravaca. Dakle, slično kao i kod Sjevernog toka 2, Turskim tokom Rusija zaobilazi Ukrajinu te plasira svoj plin u Evropsku uniju na stražnja vrata. Turski tok dugačak je 930 km, s početkom u Anapi u ruskoj regiji Krasnodara. Ukupna je vrijednost Turskog toka 11,4 milijarde eura. Inače je Turski tok sada plinovod najvećeg promjera u svijetu, a ukupnog je godišnjeg kapaciteta 31,5 milijardi kubnih metara.

6. Geopolitika nuklearne energije

Odnosi Evropske unije i Rusije postali su postali sve napetiji tokom prošle decenije, posebno zbog pripajanja Krima 2014. godine⁸. Dodatni izvor napetosti izazivaju ruske kampanje sa angažmanom dezinformisanja i sajbernapada, kao i pokušaji uplitanja u zapadne demokratske procese. Svakako ne treba zanemariti ni geopolitiku energije i energetske ofanzive Rusije prema Evropskoj uniji. Jedan od najvažnijih aspekata u odnosima Evropske unije i Rusije je energija, a nesuglasice oko novog plinovoda Sjeverni tok 2 pokazale su značajan uticaj te države kao glavnog dobavljača energije za Evropsku Uniju.

U rezoluciji Evropskog parlamenta iz 2019. godine se navodi da se Rusija više ne može smatrati „strateškim partnerom”. Ipak, postoje brojna područja u kojima Evropska unija i Rusija imaju zajedničkih interesa. Evropski parlament je u aprilu 2021. godine izrazio veliku zabrinutost zbog povećanja ruske vojne snage na granici s Ukrajinom i ilegalno okupiranom Krimu. Upozoreno je da bi cijena ruske invazije na Ukrajinu bila velika, a osuđena je umješnost ruskih obavještajnih službi u eksploziju skladišta municije u Češkoj 2014. godine. Evropski parlament je 15. septembra 2021. godine donio rezoluciju u kojoj navodi da se EU mora usprotiviti agresivnim politikama, u isto vrijeme postavljajući temelje za saradnju s budućom demokratskom Rusijom (Europarl, 2021).

Važno se ponovo osvrnuti na činjenicu da je Međunarodni konzorcij i kaspijski plin Ruske Federacije u direktnoj vezi sa Kaspijskim jezerom koje je bogato naftom i prirodnim plinom te je, uz veliki broj životinjskih vrsta, posebno jesetre, važne za proizvodnju kavijara, plodno područje za ostvarivanje ekonomskog i političkog rasta regije. Američka Administracija za energetske informacije (EIA) procjenjuje da kaspijski bazen sadržava 48 milijardi barela nafte i 292 biliona m³ prirodnog plina u dokazanim i mogućim rezervama, od kojih su gotovo 75% izvori nafte i 67% izvori prirodnog plina smješteni unutar sto milja od obale. Takvi resursi čine Kaspijsko jezero prvorazrednim geopolitičkim i energetske središtem koje velesilama služi kao idealno mjesto za diversifikaciju izvora prirodnih resursa (Klare, 2005).

⁸ Pripajanje Krima Ruskoj Federaciji odigralo se u martu 2014. kada su Autonomna Republika Krim i grad Sevastopolj, oboje međunarodno priznati kao dio teritorija Ukrajine, proglasili nezavisnost i ubrzo potom priključeni Ruskoj Federaciji.

Evropska unija je početkom 2021. godine donijela nove mjere štednje, odnosno radikalne rezove s obzirom da su predviđanja kako će zima 2021. godine biti veoma teška te kako će cijene energenata varirati s tendencijom rasta. Tako su sredinom oktobra 2021. godine članice odlučile pomoći siromašnim domaćinstvima i malim i srednjim preduzećima u plaćanju računa, usvojiti zaštitne mjere u cilju sprečavanja isključenja korisnika iz mreže, te odobriti privremenu odgodu plaćanja računa, privremeno i ciljano smanjiti poreze za ranjive korisnike, pomoći drugim preduzećima u skladu s pravilima EU o tržišnom takmičenju i olakšati širi pristup obnovljivoj energiji.

Nuklearna industrija naprednih industrijalizovanih zemalja pod velikim je pritiskom da ostane konkurentna u skladu sa tržišnom raznolikošću novih mogućnosti nuklearne energije. Relativni pad konkurentnosti američkog nuklearnog izvoza dolazi u trenutku kada Rusija jača svoju dominaciju u prodaji novih nuklearnih proizvoda, a Kina udvostručuje svoje napore da postane lider u globalnoj nuklearnoj trgovini. Ovaj rad daje uvid kako će promjenjivo tržišno takmičenje između Sjedinjenih Američkih Država, Rusije i Kine uticati na njihove buduće odnose sa zemljama primaocima nuklearne trgovine i u kontekstu rasprave o tome zašto Rusija i Kina promovišu nuklearnu trgovinu, kao i koji faktori mogu promijeniti njihovu tržišnu konkurentnost (Nakano, 2020: 1).

Nuklearna industrija naprednih industrijalizovanih zemalja pod znatnim je pritiskom kako bi ostala konkurentna kao tržišni pejzaž za mogućnosti novih promjena u polju nuklearne energije. Tradicionalni korisnici na liberalizovanim tržištima električne energije - na nivou poreznog obveznika, lokalnog komunalnog društva, državnom ili društvenom nivou - preispituju svoju sposobnost za mogućnost proizvodnje nuklearne energije uvažavajući dugo potrebno vrijeme izgradnje i budžet za istu, visoku cijenu kapitala, neizvjesnost oko cijena električne energije tokom životnog vijeka nuklearnih elektrana (NPP) i pitanja društvenog prihvatanja na nekim tržištima nakon nuklearne nesreće u Fukushimi u Japanu. Za zemlje u kojima su tržišna razmatranja sekundarna u odnosu na druge prioritete, bilo da se radi o političkim, ekonomskim ili ekološkim, se očekuje da će činiti većinu mjesta za izgradnju novih nuklearnih postrojenja. Mnoge od tih zemalja suočavaju se sa značajnim rastom u populaciji i samim tim i rastom

energetskih potreba, ali nemaju dovoljno finansijskih sredstava i kapaciteta potrebnih za upravljanje i održavanje nuklearne energije kao dijela njihovog energetskog miksa. Sa strane ponude, industrija prepoznaje potrebu za prelaskom na novu nuklearnu energiju koja još nije dokazana tehnologija, a za koju je vjerovatno da će postati budućnost industrije, mada se teško pronalazi podrška za ove tehnologije na tržištu bez obezbjeđenja trajne političke podrške na nacionalnom nivou. Sjedinjene Američke Države, Evropa i Japan dugo su bili lideri u konvencionalnoj tehnologiji proizvodnje nuklearne energije, ali ta vodeća pozicija i komercijalna konkurentnost industrije u svakoj od tih zemalja opada.

Pad konkurentnosti američkog nuklearnog izvoza dolazi u vrijeme kada Rusija jača svoju dominaciju u prodaji nove nuklearne energije, odnosno vodi grupu globalnih dobavljača, računajući dvije trećine globalno izvezenih NPP projekata koji su danas u izgradnji (State Atomic Energy Corporation Rosatom, 2019). U međuvremenu, Kina udvostručuje svoje napore da postane lider u globalnoj nuklearnoj trgovini te proaktivno obavlja izvozne poslove u Argentini i Velikoj Britaniji. Tokom istorije smatralo se da visoko konkurentna nuklearna industrija daje niz strateških prednosti, uključujući siguran izvor domaće proizvodnje električne energije, kao i sposobnost uspostave i provođenja standarda nuklearne sigurnosti u cijelom svijetu, razvijen nuklearni inovacijski ekosistem i određeni stepen geopolitičkog uticaja na druge narode. Ove strateške prednosti, zajedno s osobinom nuklearne energije kao izvora energije s niskom emisijom gasova i smanjenim efektom staklene bašte u borbi protiv klimatskih promjena, važno je ispitati detaljnije, jer Sjedinjene Američke Države razmatraju troškove i koristi održavanja konkurentne nuklearne industrije. Posljednjih godina uspon Rusije i Kine kao konkurenata u ovom sektoru pojačali su potrebu za boljim razumjevanjem uticaja nuklearnih komercijalnih odnosa na spoljne politike. Nuklearna trgovina podrazumijeva ne samo višegodišnje troškove i napore za izgradnju reaktora, već i kontinuiran odnos između zemlje dobavljača i zemlje primaoca u pogledu snabdijevanja gorivom i održavanje reaktora. Kao takva, trgovina nuklearna energijom služi za stvaranje ili održavanje diplomatskih, komercijalnih i institucionalnih odnosa, a samim tim i vezu na više nivoa između trgovine nuklearnom energijom i geopolitike. Posebno treba imati u vidu činjenicu da duboka uključenost vlade u nuklearni energetski sektor isti čini geopolitički značajnijim energetskim resursom od mnogih drugih. Dubina i dužina angažovanja,

zajedno sa utvrđenom zavisnošću koju stvara takav odnos, često se smatra značajnim uticajem zemlje dobavljača na zemlju primaoca.

Ovaj rad osvjetljava način na koji se mijenja tržišna konkurencija između Sjedinjenih Američkih Država, Rusije i Kine, što će uticati na njihove buduće odnose sa zemljama primaocima nuklearne trgovine te takođe uzima u obzir značaj nuklearne trgovine na putu spoljnopoličkog uticaja. (Nakano, 2020: 1).

Ovdje je bitno napomenuti da Evropska unija, u sklopu svoje strategije o energetskej tranziciji namjerava, osim fosilnih goriva, postupno istisnuti i nuklearnu energiju iako je ona, zapravo, najčišći oblik energije, s daleko najmanjom emisijom štetnih plinova u atmosferu. Njemačka je u sklopu navedene strategije najavila potpuno zatvaranje svih svojih atomskih centrala do 2030. godine. Međutim, ne gledaju svi u EU jednako na pitanje nuklearne energije. Tako pojedine zemlje, prije svega Francuska, kao država u kojoj najveći dio energije stiže upravo iz njenih nuklearnih postrojenja, ima svoje mišljenje koje se protivi onom iz Brisela. Slično misli i Poljska koja najavljuje i izgradnju svoje nove nuklearke, a navodno bi je mogli graditi upravo Francuzi, koji su jedna od vodećih sila po pitanju najsuvremenije tehnologije njihove izgradnje. Također i Mađarska želi proširiti svoju nuklearku Pakš koju je izgradio ruski Rosatom, također renomirana svjetska tvrtka po pitanju gradnje nuklearke i koji trenutno gradi tursku AC Akkuyu.

Ovo pitanje postaje tim aktuelnije s obzirom na nastalu energetskej krizu u Evropi, koja se velikom brzinom proširila i u svega tri mjeseca dovela do povećanja cijena plina na po Evropu astronomske iznose, što je uticalo i na veliki skok cijena električne energije.

7. Tranzit ruskog plina za Evropu i pitanje Ukrajine

Složeni poslovni i politički odnosi Ruske Federacije i Evropske Unije snažno utiču na aktivnosti na evropskom tržištu gasa (Nagayama, Horita, 2014: 43). Rusija, kao jedna od najvećih svjetskih proizvođača i izvoznika prirodnog plina, suočava se sa značajnim izazovima u održavanju i povećanju obima izvoza prirodnog gasa (Sharples, 2016: 880). Cjevovodni prenos

prirodnog gasa Rusije iz glavnog proizvodnog regiona u Evroaziji do svoje glavne potrošačke regije, Evropske Unije, uvijek je centralna, polazna i krajnja tačka ovih odnosa (Kutcherov, Morgunova, Bessel, Lopatin, 2020).

Cjevovodni prenos prirodnog plina je bio i još uvijek jeste najjeftiniji način isporuke prirodnog plina na kraćim udaljenostima od standardnih proizvodnih područja do standardnih područja potrošnje u svijetu, mada je bilo nekoliko kontraargumenata ili studija koje pokazuju drugačije. Dakle, glavne rute isporuke preko podzemnih cjevovoda, bez obzira na rastuće tržišne udjele LNG-a (liquefied natural gas), ostaće slični i u narednoj deceniji (Bittante, Jokinen, Pettersson, Saxén, 2015: 779). Veća kretanja na tržištu mogu se očekivati samo zbog velikih poremećaja potražnje ili ponude na globalnim tržištima, gdje rast cijena ove robe na organizovanim tržištima može dostići svoje vrhunske nivoe i samim tim učiniti LNG konkurentnijim u poređenju sa prirodnim gasom koji se isporučuje cjevovodima iz Ruske Federacije (Natural Gas World, 2020).

Najveći dio ruskog gasa isporučen je u Evropu u prošlom vijeku putem cjevovoda koji su izgrađeni za vrijeme bivšeg Sovjetskog Saveza (SSSR). Nakon raspada SSSR-a, dio naftovoda pripadao je državama koje više nisu bile pod direktnom kontrolom Ruske Federacije. Među tim državama, većina cjevovodne mreže pripadala je Republici Ukrajini (Pirani, 2007). To je značilo da će, vremenom, Ruska Federacija morati pregovarati o uslovima pod kojima će se roba prenositi sa istočne granice Ukrajine na zapadnu granicu Ukrajine gdje bi je od Gazproma bi preuzeo jedan od evropskih partnera (Pirani, 2020).

Gazprom, kao najveći ruski proizvođač i dobavljač prirodnog gasa, jasno je najavio ciljeve svoje strategije koji uključuju integrisan razvoj sinhronizovanog sistema prenosa gasa sa proširenjem proizvodnih i skladišnih kapaciteta, realizacijom raznih projekata za izvoz prirodnog gasa, renoviranje postojeće transportne mreže, priprema nove kupaca za prijem prirodnog gasa, izgradnju novih transportnih kapaciteta prirodnog gasa i diverzifikaciju puteva snabdijevanja (Pirani, 2020).

Kao što je istorija pokazala, ovi pregovori su svakih nekoliko godina početna tačka dešavanja koja mijenjaju igru u svijetu, a posebno u evropskim, ukrajinskim i ruskim političkim i ekonomskim odnosima (Pirani, 2020).

Treba istaći analizu Rodríguez-Fernandeza i dr. (Pirani, 2020) koja je utvrdila da je sigurnost snabdijevanja jedva primjetno poboljšana u EU-27 između 2005. i 2010. godine, što je rezultiralo povećanom ranjivosti na rizik prekida isporuke, ali trenutno je to više na strani fleksibilnosti ponude nego na sigurnosti snabdijevanja. Ovaj rad će pokazati pregled posljednjeg velikog spora oko prenosa 2009. godine, neposredno prije potpisivanja posljednjeg desetogodišnjeg sporazuma između Rusije i Ukrajine. Nadalje, rad analizira ukrajinski prenosni sistem i obilazne cjevovode, a to su: Sjeverni tok, Sjeverni tok 2 i Turski tok. Glavna hipoteza istraživanja je pokazati da je EU bila potpuno spremna za potencijalni prekid tranzita „ruskog gasa“ preko Ukrajine od 1. januara 2020. godine. Da bi došli do hipoteze, autori su postavili nekoliko istraživačkih pitanja. Prvo je u kojoj mjeri će se geopolitička i energetska karta Evrope promijeniti nakon potpunog oslobađanja kapaciteta Sjevernog toka? Drugo je ono što može biti zaključeno nakon analize istorijskih rusko-ukrajinskih sporova i prekida tokova preko Ukrajine i kako iskoristiti ukrajinske skladišne kapacitete od 30 bcm za smanjenje rizika od nestašice? Treće pitanje traži odgovor koji su realno potencijalni ishodi nakon što Sjeverni tok 2 i Turski tok budu potpuno operativni u smislu sigurnosti snabdijevanja Evrope te opstanak ukrajinskog prenosnog sistema u sadašnjem obliku? Konačno pitanje je šta mijenjaju najnoviji politički sporazumi kao što je sporazum Biden-Merkel iz 2021. godine za uključene strane? (Božić, Karasalihović, Sedlar, Smajla, Ivančić, 2020).

Analiza istorijskih podataka sa procijenjenim godišnjim tokovima i vrhunskim potrebama zajedno sa Ukrajinskom skladišnom injekcijom direktno ukazuju na trend i korelaciju između fizičkih tokova prirodnog gasa i trilateralni geopolitičkih odnosa između Ruske Federacije, EU i Ukrajine. Autori smatraju, upoređujući brojke potražnje EU za prirodnim gasom, njegove buduće projekcije u odnosu na ukupni kapacitet snabdijevanja fizičkih cjevovoda i LNG-a terminala, da je jasno naznačeno da je Ruska Federacija snažno diverzifikovala svoj položaj dobavljača sa više nego dovoljnim kapacitetom fizičkih ruta isporuke.

Uz dalju analizu istorijske upotrebe ukrajinskih skladišnih objekata i njihove koristi za sigurnost snabdijevanja zemalja EU putem reeksporta, slučaj injekcija prirodnog gasa u ukrajinskom skladištu u 2019/2020. godini jasno ukazuje na korelaciju između fizičkih tokova, skladišne injekcije i geopolitičke stabilnost u ovom regionu. Međutim, bez obzira na geopolitiku, ukrajinski kapacitet skladištenja iznose oko 32 milijarde kubnih metara godišnje, što može i treba biti ocijenjeno kao snažan i nezaobilazan faktor energetske stabilnosti Evrope te autori savjetuju povećanu svijest o ovom pitanju. Glavni razlog zašto postoji tako visoko razvijena mreža cjevovoda u Ukrajini, pored očiglednog geografskog položaja na granici srednjoevropskih zemalja, je da je skoro 30% cjelokupnog gasa SSSR-a tokom 1960-ih i 1970-ih godina 20. vijeka proizvedeno u Ukrajini, koja je decenijama imala centralnu poziciju u gasnoj industriji SSSR-a.

Tokom 1950-ih godina plinska polja u zapadnoj Ukrajini bila su najvažnija u cijelom SSSR-u. Proizvodnja prirodnog gasa sa ovih polja činila je skoro polovinu proizvodnje cijelog Sovjetskog Saveza, što je iznosilo oko 5-6 milijardi kubnih metara. Vrh proizvodnje dostigla je krajem 1960-ih godina, kada je proizvodnja iz ovih polja bila oko 12–13 bcm godišnje. Sa tako značajnom proizvodnjom, Ukrajina je 1960-ih godina zauzimala vodeću poziciju u Sovjetskom Savezu u pogledu proizvodnje prirodnog gasa. Najveća proizvodnja je bila 1975. godine i iznosila je 68,7 milijardi kubnih metara, a od tada je postepeno opadala sve dok nije dostigla 16-18 milijardi kubnih metara godišnje tokom 1990-ih. Nakon 1980-ih, ukrajinski sistem za transport gasa je razvijen kao izvozni gasovod za ruski gas u Evropu. Prvi gasovod Dolina-Užgorod-zapadna granica počeo je sa radom 1967. godine i bio je prva faza sistema gasovoda Bratstvo. Nakon razvoja gasovodnog sistema u Ukrajini, 1978. godine izgrađen je gasovod Sojuz, koji se smatra prvim sovjetskim gasovodom za izvoz prirodnog gasa. Potom je 1983. godine razvijen Urengoj-Pomary-Uzhhorod, zajedno sa gasovodom Progress (Jamburg-zapadna granica) 1988. godine. Pored gore navedenih gasovoda, od kraja 1980-ih do 2001. godine, razvijen je gasovod Kremenčuk-Ananjiv-Tiraspolj-Izmail (TSOUA, 2020).

Značaj analize ukrajinskih transportnih cjevovoda u isporuci prirodnog gasa u Evropu posljednjih decenija koja prikazuje uvozne i izvozne kapacitete ukrajinske gasovodne mreže i interkonekcije, kao i fizičke isporuke u periodu od 2009. do 2018. godine i potražnje za prirodnim gasom EU 28. je jasan: desetogodišnji prosjek pokazuje da je skoro 20% potražnje EU

28 transportovano iz Rusije u Evropu preko Ukrajine. Najzanimljivija činjenica je da se prenos nastavio i u godinama nakon što je ukrajinski državni Naftogas potpuno prestao da kupuje prirodni gas od Gazproma i okrenuo se evropskim trgovačkim kompanijama. Sve ovo navodi na zaključak da su sve uključene strane imale koristi od dogovora: Ruska Federacija sa prodajom svog glavnog izvoznog proizvoda, Ukrajina koja unovčava državnu imovinu za prenos gasa, a evropski potrošači imaju osiguran i pouzdan put za svoje glavno prelazno "čisto" ugljikovodično gorivo: prirodni plin (Maltby, 2013: 435).

Analize interkonekcije trenutne novonastale situacije snabdijevanja prirodnim gasom u zapadnoj Ukrajini su pokazale da je došlo do značajnog pada fizičkog toka prirodnog gasa na izlaznim tačkama iz Ukrajine u Evropsku Uniju 2020. godine. Uzimajući u obzir visoko povećanje uvoza LNG-a u Evropu, uz početak gradnje Turskog toka i planirani početak gradnje Nord Toka 2, autori projektuju postepeno smanjenje tranzita ruskog gasa kroz Ukrajinu do 2025. godine sa potpunim zaustavljanjem tranzita do 2030. godine. Postepeno smanjenje tj. zaustavljanje tranzita Ruskog gas znači da će se sva tržišta jugoistočne Evrope i Ukrajine suočiti sa temeljnim promjenama u njihovim rutama i politici kupovine prirodnog plina. Ovaj rad daje odgovore i na istraživačka pitanja koja su autori naprijed postavili. Prvo pitanje se odnosilo na stepen promjene geopolitičke i energetske karte Evrope nakon potpunog oslobađanja kapaciteta Sjevernog toka 2 i zaključak je da će doći do neizbježnog gubitka naknada za prenos za Ukrajinu i promjena položaja ukrajinskog koridora prenosa nakon potpunog oslobađanja kapaciteta Sjevernog toka 2.

Drugo, analiza istorijskih rusko-ukrajinskih sporova i prekida tokova preko Ukrajine i mogućnost korištenja ukrajinskih skladišta od 30 bcm za smanjenje rizika od nestašice pokazala je da EU treba da intenzivira dalji razvoj projekata za zajedničko korištenje sistema skladištenja sa Ukrajinom, kao i povećanje kratkoročnih kapaciteta na interkonekcijama sa Ukrajinom na poljskim, slovačkim i mađarskim granicama. Potencijalni ishodi nakon Sjevernog toka 2 i Turskog toka su potpuno operativni u smislu sigurnosti snabdijevanja Evrope i realno ukazuju da će se ukrajinska strana suočiti s potrebom za mnogim tehničkim i operativnim promjenama u svom internom prenosu i funkcionisanju sistema skladištenja, kao i da je to već otpočelo, jer je isto neophodno za opstanak ukrajinskog prenosnog sistema. Naime, poslednji zaključak se

direktno odnosi na najnoviji politički sporazum kao što je sporazum Biden-Merkel⁹ iz 2021. godine koji utire put za konačno rješenje razrađene situacije sa Sjevernim tokom 2 za sve strane.

Naime, Sjedinjene Američke Države i Njemačka postigle su sporazum o ruskom gasovodu Sjeverni tok 2, okončavši dugotrajni spor između dva saveznika po tom pitanju. Na osnovu sporazuma, Njemačka je pristala da investira u ukrajinsku infrastrukturu zelene tehnologije, a SAD će prestati da blokiraju gasovod. Sporazumom je predviđeno da se Njemačka slaže da će preduzeti neophodne mjere i posvetiti pažnju dobrobiti ukrajinske strane u zamjenu za američko zeleno svjetlo kako bi do kraja 2021. godine prve molekule plina mogle biti isporučene putem najkontroverznijeg geopolitičkog energetskog projekta u svijetu u proteklih deset godina.

Od 2003. godine započelo se sa kreiranjem nove karte glavnih ruskih izvoznih ruta. U poređenju sa prethodnim decenijama, mogu se vidjeti veliki paralelni naftovodi i gasovodi koji vode od polja Urengoj i Jamburga na severozapadu Sibira, preko Moskve i Ukrajine. Ukrajina je izgradila gasnu infrastrukturu za region i prve gasovode za Centralnu i Istočnu Evropu opskrbljuju Češka republika i Austrija. Većina projekata koji su opsluživali evropske potrošače 1970-ih slijedili su ove rute, uključujući projekte koji su opsluživali Njemačku, Francusku, Austriju i Italiju.

U posljednjoj deceniji isporuke ruskog plina u Evropu prate brojni nagomilani problemi. S ekonomskog gledišta, izvor ovih problema je Ukrajina kao ključna tranzitna zemlja, s jedne strane i ruski monopol na isporuke plina u Ukrajinu, s druge strane. Dok se neke tranzitne zemlje (Slovačka, Poljska) pridržavaju pravila postavljenih od strane Energy Charter Treaty (Međunarodni sporazum koji uspostavlja multilateralni okvir za prekograničnu saradnju u energetskej industriji; ECT – eng. an international agreement that establishes a multilateral framework for cross-border cooperation in the energy industry), Ukrajina i Bjelorusija pokušavaju iskoristiti svoj geografski položaj kako bi stekli ekstra profit. Na kraju to je rezultiralo izgradnjom alterantivne rute preko Turske te Sjevernog toka 2, a sve s ciljem da Rusija pokuša da zaobiđe Ukrajinu. Hubert i Ikonnikova (2003, 2004, 2005) analizirali su efekte koalicije između Rusije, Ukrajine, Poljske i Slovačke, kao i one o izgradnji sjevernoevropskog

⁹ Predsjednik Sjedinjenih američkih država Joe Biden i njemačka kancelarka Angela Merkel

plinovoda u tržišnoj snazi Rusije te zaključili kako broj trgovinskih šema raste kada tranzitna zemlja zavisi o snadbijevanju ruskim plinom, a tu Ukrajina svakako ima značajnu ulogu (Hubert, Ikonnikova, 2003).

Kvantifikovane su i strateške vrijednosti dodatnih cjevovoda - čak i ako oni postoje samo kao opcija i vjerojatno nikada neće biti izgrađeni zbog visokih troškova. Uzimajući u obzir mogućnost da su kvazi rente od novih ulaganja sklone oportunističkom ponovnom ugovaranju, zaključuje se kako su one namjeran pokušaj da se oslabi pregovaračka pozicija Ukrajine. Tri u odnosu na Rusiju zapadnije smještene države, Bjelorusija, Ukrajina i Moldavija, dijele oko tri hiljade kilometara zajedničkih granica s EU-om i NATO-om te oko dvije hiljade pet stotina kilometara s Rusijom, što upućuje na njihovu geopolitičku izloženost okruženju. Ruska nuklearna industrija pretrpjela je ozbiljnu štetu reputacije nakon nesreće u Černobilu 1986. godine, ali je uspjela da je značajno oživi u posljednjoj deceniji.

Iako je postojeća flota manja od one u Sjedinjenim Američkim Državama ili Kini, Rusija ipak trenutno ima 38 reaktorskih jedinica na mreži (što zadovoljava 18 procenata ukupnog ruskog snadbijevanja električnom energijom), sa četiri jedinice u izgradnji kako bi se zamijenio njihov kapacitet. Između 2009. i 2018. godine, Rusija je imala 23 od 31 izvozne porudžbine isporučene svijetu sa čvrstim izborom lokacije i oko polovinu od 53 jedinice u izgradnji širom svijeta, uključujući projekte u Bangladešu, Bjelorusiji, Finskoj, Slovačkoj, Turskoj i Ukrajini (Thomas, 2018: 41). Naročito se od uspostave ruske državne atomske Energetske korporacije (Rosatom) 2007. godine, ubrzao tempo za rusku NPP izgradnju u inostranstvu: izgradnja je počela na 10 reaktorskih jedinica u inostranstvu između 2007 i 2017. godine što je veliki porast s obzirom na to da su započeli izgradnju samo četiri reaktorske jedinice između 1986. i 2007. godine (Thomas, 2018: 236).

Rosatomova knjiga inostranih narudžbi raste. Prema godišnjem izveštaju za 2018. godinu Rosatom ima preko 133 milijarde dolara narudžbi u inostranstvu u svom desetogodišnjem portfelju - oko 70% od izgradnje nuklearnih elektrana, 10% od prodaje proizvoda od uranijuma i 20% od sklopova nuklearnog goriva i drugih aktivnosti (Rosatom, 2018: 54.). U 2018. godini Rosatom je imao inostrani prihod od 6,5 milijardi dolara, u poređenju sa 6,1 milijardu dolara u 2017. godini. Ovo povećanje je uglavnom vođeno rastom inostranih narudžbi za izgradnju

nuklearnih elektrana, kao i prodajom električne energije i novih proizvoda (uključujući kompozitne materijale, sigurnosne sisteme i NPP usluge održavanja u inostranstvu) (Rosatom, 2018: 54.).

Ruski sektor nuklearne energije organizovan je pod jednim izvođačem, Rosatomom. Sa preko 360 podružnica, Rosatom služi kao direktna produžena ruka države i za civilnu i za vojnu oblast u polju nuklearne energije. Podružnice Rosatoma uključuju Rosenergoatom (koji upravlja nuklearnim elektranama u zemlji), Atomflot (koji održava ruske ledolomce na nuklearni pogon) i razne proizvođače komponenti i institucija za istraživanje i razvoj. Takođe, sam Rosenergoatom ima nekoliko podružnica, uključujući dobavljača specijalizovanog za izvoz.

Ruski reaktori se zovu Atomstrojeksport. Rosatomova inostrana trgovačka firma koja isporučuje proizvode nuklearnog gorivnog ciklusa koje su razvile organizacije ruske nuklearne industrije je tzv. TENEX. TENEX je najpoznatiji u Sjedinjenim Američkim Državama po svojoj ulozi u sporazumu između vlada SAD i Rusije iz 1993. godine u smislu konverzija 500 metričkih tona visoko obogaćenog uranijuma iz ruskih nuklearnih bojnih glava na nisko obogaćeni uranijum za gorivo američkih nuklearnih reaktora (poznatih kao megatoni na program megavata). Rosatom je u potpunosti pod kontrolom ruske države, sa svojim strateškim ciljevima koji postavlja predsjednik Rusije.

Radna verzija Energetske strategije iz 2015. godine pod nazivom Rusija do 2035. godine - koju ruska vlada još nije usvojila - identifikuje rast izvoza ruskih nuklearnih tehnologija, nuklearnih elektrana i usluga kao jednog od pet primarnih ciljeva razvoja nuklearne industrije (Minin, Vlček, 2017). Kao jedini entitet za predstavljanje ruske nuklearne industrije u globalnom bazenu postojećih i perspektivnih kupaca, Rosatom ima ulogu inženjeringa, nabavke i izgradnje (EPC) za cijelu naciju. Naime, po ruskim zakonima, Rosatom ne mora zahtijevati odobrenje bilo koje ruske vladine agencije za izgradnju ili finansiranje reaktora drugim zemljama i često sama organizacija potpisuje sporazume sa stranim vladama (World Nuclear News, 2017).

Izvozna preduzeća dobijaju podršku vlade u vidu sposobnosti Rosatoma da plasira svoje osoblje u ključnim ruskim ambasadama kako bi se olakšalo sklapanje sporazuma sa vladama

domaćina, uključujući ruske ambasade u Bangladešu, Belorusiji, Kini, Indiji, Iranu, Japanu, Kazahstanu, Turskoj, kao i trgovinske misije u Argentini, Češkoj, Francuskoj, Njemačkoj, Mađarskoj, Vijetnamu i Velikoj Britaniji (Liu, Feng, 2015). Ipak, jedinstvenost ruskog nuklearnog sektora ne treba precjenjivati. Podružnice Rosatoma takmiče se sa svojim sunarodnicima za ugovor o nabavci na isti način na koji to rade dobavljači opreme i komponenti negdje drugdje, a Rosatom je za njih manje korporativni entitet nego nuklearni dio same industrije u zemlji (Nakano, 2020: 1).

Visoko vlasnička priroda tehnologija nuklearnih reaktora i goriva čini ih složenim i skupim, ali je moguće nabaviti nuklearno gorivo i od alternativnih dobavljača. Na primjer, Ukrajina, koja je bila u diplomatskom, ekonomskom i (od 2014. godine) teritorijalnom sukobu sa Rusijom, dobija nuklearno gorivo Westinghousa od 2005. godine, koji je kompatibilan sa svojim reaktorima „u pokušaju da smanji svoju zavisnost od Rusije“ (Burmistrova, 2014: 1). Aranžman je prvobitno nastao iz napora vlade SAD da odvрати Ukrajinu od snabdijevanja gasnim turbinama za nuklearnu elektranu Bushehr u Iranu kasnih 1990-ih ponudom niza ekonomskih i tehnoloških podsticaja, uključujući pristup američkom nuklearnom reaktoru za tehnologiju i gorivo (Zaborsky, 1999: 133).

Vlada Sjedinjenih Američkih Država je pod klasifikacijom za nuklearno gorivo Ukrajine podržala projekat testiranja koji je neophodan da se potvrdi da su goriva proizvedena u Westinghouse u skladu sa projektnim parametrima i da su pouzdana za upotrebu u reaktorima VVRE-1000 sovjetskog dizajna koji rade u Ukrajini. Ukrajincima je aranžman značio priliku da se smanji potpuna zavisnost Ukrajine od ruskog goriva. Do 2025. godine Westinghaus bi preuzeo isporuku nuklearnog goriva u 7 od 15 ukrajinskih nuklearnih energetske reaktora (Reuters, 2018).

ZAKLJUČAK

Generalna hipoteza u radu pod nazivom „Energetski resursi kao faktori konflikta“ glasi: „Energetski resursi kao faktori konflikta na globalnoj sceni razaraju ekonomije uzrokujući velike novčane gubitke” uspješno je potvrđena.

Na prvi pogled nevažno pitanje da li je “Kaspijsko jezero more ili jezero“ postalo je prilično bitno raspadom Sovjetskog Saveza 1991. godine kad su na njegove obale izašle nove samostalne države Kazahstan, Turkmenistan i Azerbajdžan. Nekako u isto vrijeme potvrđena su nagađanja o bogatim nalazištima nafte i plina u Kaspijskom bazenu, nakon čega je i svijet počeo puno pažljivije pratiti zbivanja u regiji. O nazivu tog golemog jezera ili unutrašnjeg mora zavisi i njegov pravni status odnosno njegovo razgraničenje, a samim tim i podjela bogatih rezervi nafte i plina. Naime, ako je riječ o moru, države na njegovim obalama uz relativno uski pojas uz svoju obalu imaju pravo iskorištavati i zajednički dio mora. Ako se radi o jezeru, svaka država dobija svoj komad zavisno o dužini kopna.

Važno je to pitanje i za strane igrače koji bi rado profitirali od silnog bogatstva koje se skriva ispod površine bazena. Ako je Kaspij jezero, onda je to jezero zemalja u okruženju koje mogu zabraniti stranim kompanijama njegovo iskorištavanje. Ako je pak more i stranci imaju pravo na eksploataciju.

Uz razgraničenje problem su i plinovodi te naftovodi koji bi što sigurnije i jeftinije prenijeli sva ta silna bogatstva na zapad. Naime, Sjedinjene Američke Države i Evropska unija voljeli bi vidjeti plinovod koji bi zaobišao Rusiju.

Posmatrajući primarno novu fazu svjetskog poretka s pozicija Sjedinjenih Američkih Država, koje su ostale jedina super sila, pojedini teoretičari navode kako je za SAD ta „era deregulacije“ kompleksnija nego bilo koji period dosadašnje moderne istorije. Globalizacija je postala proces svestranog povezivanja svijeta i njegovog uspostavljanja kao ravnopravne i pluralističke zajednice slobodnih pojedinaca. S druge strane, globalizacija se može odrediti kao proces i sistem konfliktnog povezivanja svijeta čiji sadržaj najprije određuje planetarizacija

kapitala, interesi i uticaj velikih korporacija, a prije svega Sjedinjenih Američkih Država. Ekonomska diplomatija, prilikom implementacije, poprima praktične forme koje su u skladu sa interesima onih koji u ovim procesima učestvuju. Posebno mjesto u ekonomskoj diplomatiji imaju energetske resursi koji predstavljaju izvore energije koji su dostupni na Zemlji, a mogu biti, kako je prethodno navedeno, neobnovljivi ili iscrpivi i obnovljivi ili neiscrpivi. Prekid pregovora o slobodnoj trgovini i vraćanje ograničenja trgovini Sjedinjenih Američkih Država sa Evropskom unijom te ekonomske sankcije Evropske Unije Rusiji dovele su do značajnih preokreta na globalnoj sceni. Kineskoj strategiji OBOR (One Belt One Road), koja predstavlja globalnu strategiju razvoja infrastrukture i koju je kineska vlada usvojila 2013. godine za ulaganje u gotovo 70 zemalja i međunarodnih organizacija, dale su podršku mnoge države na svijetu koje su u Kini pronašle partnere, iako iza realizacije ove strategije stoje brojna pitanja koja se sve više otvaraju.

Jedna od najvažnijih aktivnosti u diplomatijama, kako nacionalnih država tako i međunarodnih organizacija, postala je ekonomska diplomatija koja djeluje kao osnovno sredstvo prodora na svjetsko tržište. Kao jedan od uspješnih primjera se navodi Evropska Unija u kojoj je monetarna politika potpuno oduzeta od nacionalnih država i u kojoj je uspostavljen evropski supranacionalni suverenitet ekonomije i monetarnih pitanja. Osim toga, postoji ekonomska diplomatija u širem smislu i ona je sveobuhvatnija, jer se tiče svih subjekata jednog društva koji učestvuju u jačanju ekonomske konkurentnosti jedne zemlje diplomatskim metodama. S druge strane, tu je ekonomska diplomatija u užem smislu koja se tiče ekskluzivnih aktivnosti Ministarstva inostranih poslova u odbrani ekonomskih interesa određene države.

Ekonomska diplomatija je u direktnoj vezi sa globalnim prestrojavanjima i borbom za prestiž. Pored Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije, Kina u mnogim oblastima pretenduje da bude na prvom mjestu. Interesantno je kako je tokom pandemije COVID-19 došlo do značajnijih poremećaja u lancima snadbijevanja, što se odrazilo na veliki broj država. To je dovelo i do inflacije te značajnije obustave proizvodnje, posebno u automobilske industriji.

Rješenje statusa Kaspijskog jezera u direktnoj je vezi sa rezultatom američko-ruske igre u regiji. Kaspijsko jezero predstavlja najveću zatvorenu vodenu površinu na Zemlji. Jezero ima na

svojim obalama pet zemalja, koje su nakon raspada SSSR-a imale različit stav o tome kako bi trebalo riješiti problem njegovog pravnog statusa. Interesi tih zemalja mogu se svrstati u dvije grupe, a to su nacionalna sigurnost i ekonomsko iskorištavanje kao i interesi velikih zemalja, poput Rusije i Irana, koji su povezani i sa širim geopolitičkim posljedicama.

Susretanje država, kada su u pitanju faktori konflikta po pitanju energetske resursa te njihovo odražavanje na ekonomske diplomatije u vremenu globalnog prestrojavanja, postali su sve češći. Ekonomski razvoj savremenog svijeta još uvijek bitno zavisi o prirodnim resursima. U 21. vijeku njihov značaj osjetno se povećao, jer raspolaganje i kontrola nad njima garantuju ekonomski i politički rast i razvoj. Značajan broj prirodnih resursa imaju ograničene zalihe, posebno nafta i prirodni plin, što povećava njihovu vrijednost, ali ujedno i mogućnost sukoba među državama oko načina njihove kontrole, eksploatacije i uopšte iskorištavanja. Savremeni svijet obilježen je geopolitikom resursa, gdje prirodni resursi postaju sve važniji faktor nestabilnosti između država koje nastoje uspostaviti vlastitu prevlast nad izvorima nafte, vode ili plina.

Kroz analizu pravnog statusa Kaspijskog jezera, militarizaciju regije i problem iskorištavanja i transporta nafte i plina, u ovom radu je potvrđeno kako je u savremeno doba, u kojem je zarada od prirodnih resursa presudna za ekonomski rast mnogih zemalja, sklapanje preliminarnog sporazuma o pravnom statusu Kaspijskog jezera iz 2014. godine faktor koji stabilizuje regiju i ima šire geopolitičke posljedice. Sukob oko iskorištavanja i kontrole prirodnih resursa u kaspijskoj regiji, ni četvrt vijeka nakon raspada SSSR-a, još uvijek nije završio. Kroz analizu ključnih problema u regiji dolazi se do zaključka kao su Kaspijsko jezero i njegovo najvažnije bogatstvo nafta i plin uzrok nestabilnosti zbog nekoliko razloga. Prije svega, nemogućnosti rješavanja jednog problema direktno se odražava na nerješavanje ostalih. Uzročno-posljedični odnos među njima takav je da se pravni status nije mogao dogovoriti zbog različitih interesa u vezi s naftom i plinom te ulogom Kaspijskog jezera u međunarodnim odnosima. Različiti interesi vezani uz naftu i plin sprječavali su postizanje sporazuma o pravnom statusu Kaspijskog jezera zbog toga što je svaka zemlja imala različit stav o tome kako bi se jezero trebalo podijeliti, jer to utiče na količinu resursa koji će se moći iskorištavati. Militarizacija jezera je direktno povezana sa ta dva problema, jer nemogućnost postizanja sporazuma negativno utiče

na međusobno povjerenje kaspjskih zemalja, zbog čega one jačaju svoje jezerske flote s namjerom da zaštite sebe i svoje resurse. To izaziva okretanje dijela tih zemalja prema drugim svjetskim silama koje su, zbog nafte i plina ili zbog namjere da budu vojno stacionirane u regiji, zainteresovane za tu saradnju.

Upravo takav vanjski interes doprinosi nezadovoljstvu dviju najmoćnijih kaspjskih zemalja Rusije i Irana, koje žele zatvoriti jezero prema vanjskome svijetu i time očuvati svoj dominantni položaj u regiji. Sporazum iz 2014. godine bio je najveći domet u odnosima među kaspjskim državama u proteklih četvrt vijeka. To je bio kompromis u komu su sve navedene zemlje izgubile ponešto od svojih prijašnjih zahtjeva, ali su i dosta dobile, kako u ekonomskom tako i u vanjskopolitičkom smislu. Ekonomski dobitak sastoji se u tome što one sada mogu na lakši način utvrditi koja su njihova naftna i plinska polja u regiji te ih mogu lakše zaštititi. Vanjskopolitički dobitak tiče se poboljšanja njihovih međusobnih odnosa i manje potrebe za daljnjim naoružavanjem. Zavisno o njihovoj spremnosti za postizanje daljnjih kompromisa, ti dobici mogu se povećati ili smanjiti, što će uticati i na stabilnost cijele regije.

U ovoj situaciji trenutno je najveća dobitnica Rusija, koja je tim sporazumom ostvarila svoj cilj o zatvaranju regije za zapadne zemlje i Sjedinjene Američke Države te ojačala svoj uticaj u „bliskom susjedstvu” Kavkaza i Srednje Azije, koje više nije područje na kojem su stacionirane ili djeluju američke vojne snage. Istovremeno, ona je proširila svoj uticaj u spoljnom svijetu, posebno na Bliskom istoku, u mjeri koja nije postojala još od perioda Sovjetskog saveza te je ostvarila blisku saradnju s Iranom, koji je postao njeno uporište za vojne akcije u Siriji i potencijalno u bilo kojoj zemlji s kojom on graniči.

Takva promjena geopolitičkih odnosa nije nužno trajna, jer sve kaspjske države prije svega nastoje maksimizirati svoje ekonomske i sigurnosne interese i na njih presudno ne djeluju njihove kulturološke sličnosti. Ipak, ukoliko se promijeni odnos snaga među njima ili nastanu neki novi prioriteti uz sigurnosne i ekonomske, značaj astrahanskog sporazuma iz 2014. godine mogao bi se smanjiti. Ipak, ukoliko prevlada želja za kompromisom, taj bi sporazum mogao postati temelj za daljnju saradnju i stabilnost regije. Najveći je problem to što je ona trenutno

vojni ulaz Rusije u susjedni Bliski istok, koji je trajno nestabilan i može destabilizirati sve regije oko sebe, uključujući i kaspisku.

Još daleke 1973. godine Herman Daly postavio je tri ključna pitanja:

1. Kako živjeti na Zemlji ograničenih resursa?
2. Kako živjeti kvalitetnim životom na Zemlji ograničenih resursa?
3. Kako živjeti kvalitetnim životom na Zemlji ograničenih resursa bez destruktivnih radnji?

Još uvijek nisu pronađeni odgovore na ova tri pitanja, iako su naše civilizacije uvijek stvarane i zavisile su od prirodnih resursa za koje se oduvijek ratovalo. Često nismo svjesni koliki utjecaj prirodni resursi imaju na naše živote i koliko usmjeravaju druge procese. To isto vrijedi i danas uprkos proizvedenoj iluziji o postindustrijskom ili informacijskom društvu.

Worldwatch Institute¹⁰ ističe kako je zbog konflikata kojima je glavni ili jedan od glavnih uzroka bila borba za resurse, preko pet miliona ljudi ubijeno samo u devedesetim godinama prošloga vijeka, a između 17 i 21 milion ljudi je raseljeno. Borba za kontrolu nad naftom, drvnom građom, dragim kamenjem i drugim prirodnim resursima, uzrokovala je oko četvrtine svih ratova zadnjih godina. Zapravo se ratuje za životni stil ljudi u bogatijim zemljama, jer su to sve resursi koje oni uglavnom koriste.

Kada spominjemo sukobe vezane za resurse jasno je da je na prvom mjestu nafta, pa potom i plin, kao i pravci snabdijevanja, a iz razloga što su naša društva su praktično nesposobna funkcionirati bez tih resursa. Naravno, želja za korištenjem je globalna i raste. Radi se o energentima izrazito neravnomjerne raspoređenosti po svijetu s obzirom da je većina sadašnjih rezervi locirana na području tzv. Strateške elipse koju okružuju regije Bliskog Istoka, Rusije i Srednje Azije. Upravo se zato i radi o područjima koja karakterišu političke nestabilnosti i sukobi oko kontrole nad resursima ili izrazito totalitarni oblici vladanja u pojedinim državama, gdje se čvrstom rukom osigurava politička stabilnost. Na evroazijskom području najizraženije je rivalstvo SAD-a i Rusije. Možemo reći kako svjedočimo pravom grupisanju političkih saveza i

¹⁰ Worldwatch Institute globalno je usmjerena organizacija za istraživanje okoliša, sa sjedištem u Washington-u, D.C. Worldwatch je poznat kao jedna o deset najznačajnijih organizacija za istraživanje održivog razvoja.

opcija, pri čemu SAD na čelu sa svojim saveznicima želi okrenuti smjer važnih resursa prema zapadu, a Rusija, Kina te Iran prema Aziji. Indija i Kina kao galopirajuće ekonomije ne gube vrijeme niti pokazuju previše obzira u utrci za što više resursa kako bi zadovoljile rastuću potrošnju i pripadajuće emisije CO₂ veće od globalnog prosjeka.

U mjeri u kojoj su danas nafta i plin te rute kojima se vrši njihova distribucija i snabdijevanje prve na listi razloga ratova za resurse, tako se slična budućnost predviđa za pitku vodu i plodna polja ako nešto ne promijenimo u načinu na koji svijet funkcionira i kako su društva organizovana.

LITERATURA

Knjige:

1. Avramov, S. (2010). Trilateralna komisija, Nova Evropa, Beograd.
2. Assanbayev, M. B. (2014). Geopolitics of Turkmenistan and Kazakhstan in the Caspian Region, u: The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, geo-strategic and geo-economic analysis (ed. Frappi, C. and Garibov, A.), Center for Strategic Studies, Azerbaijan and Institute for International Political Studies, Italy, Baku and Milan, 143-163.
3. Beriša A. Hatidža, Jegeš, Č. Mila, Barišić, I. Igor, Deficit resursa - uzrok mogućih sukoba, Vojna akademija, Beograd Pregledni rad, Centar za razvoj i primenu nauke, Vojna akademija, Beograd.
4. Burdije P. (1999). Signali svetla: Prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd,
5. Bosanac, M. (1977). Mandić, O., Petković, S., Rječnik sociologije i socijalne psihologije, Informator, Zagreb,
6. Bittante, A.; Jokinen, R.; Pettersson, F.; Saxén, H. Optimization of LNG Supply Chain. Comput. Aided Chem. Eng. 2015, 37, 779-784.
7. Ćorović, V. (1937). Borba za nezavisnost Balkana, Beograd.
8. Čomski, N. (1998). Godina So I, Konkvista se nastavlja, "Svetovi", Novi Sad.
9. Demirović, N. (2012). Distribuirani energetske resursi, PrintCom, Tuzla.
10. Đonlagić, M. (2005). Energija i okolina, PrintCom, Tuzla.
11. Đukić, S. (2011). Ruski gas u Evropi : od detanta do Južnog toka, 1947-, Službeni glasnik, Beograd.
12. Grčić, K. D. (2016). Sjedinjene Američke Države u I. i II. Zaljevskom ratu, Sveučilište u Zadru, Zadar.
13. Horney, K. (1987). Naši unutrašnji konflikti, Titograd, Pobjeda.
14. Kepeš, N. (2011). Princip nenasilne komunikacije kao opšti princip odgojno-obrazovnog rada.
15. Nakano, J. (2020). The Changing Geopolitics of Nuclear Energy A Look at the United States, Russia, and China, e Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington, D.C..
16. Klare, M. T. (2005). Krv i nafta: Ovisnost o uvoznjoj nafti i nacionalna sigurnost, Tiskara Znanje, Zagreb.
17. Klare, M. T. (2005). *Krv i nafta*: Ovisnost o uvoznjoj nafti i nacionalna sigurnost, Tiskara Znanje, Zagreb.

18. Nakano, J. (2020). The Changing Geopolitics of Nuclear Energy A Look at the United States, Russia, and China, e Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington, D.C.
19. Puhovski, Ž. (1990). Socijalistička konstrukcija zbilje Pitanja - Školska knjiga, Zagreb.
20. Petrović Piroćanac Z., (2010). Geopolitika energije, Institut za političke studije, Centar „Jugoistok“, Beograd.
21. Petrović Piroćanac Z. (2008). Geopolitika hrane, Institut za političke studije, Centar „Jugoistok“, Beograd.
22. Peimani, H. (2009). Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus, ABC-CLIO, Santa Barbara, Denver, Oxford.
23. Rashid, A. (2001). Talibani: Islam, nafta i nova velika igra u Srednjoj Aziji, Tamaris, Zagreb.
24. Stojanović, S. (2009). Globalizacija i bezbednosne perspektive sveta, VIZ, Beograd.
25. Thorun, C., 2009: Explaining Change in Russian Foreign Policy: The Role of Ideas in Post-Soviet Russia's Conduct towards the West, Houndmills, Palgrave Macmillan.
26. Vuković, Dragomir, Nacionalni i ideološki konflikti kao faktori raspada složenih državnih zajednica: (prilog razumijevanju suštinskih uzroka raspada bivše SFRJ i BiH), Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2013
27. Vidojević, Z. (2005). Kuda vodi globalizacija, Filip Višnjić, Beograd.
28. Wind in Power: 2014 European Statistics, European Wind Energy Association, 2015.
29. Winstone, R., Young, R., 2005: The Caspian Basin, energy reserves and potential conflicts, House of Commons Library, London.
30. Žirinovski, V., 1994: Posljednji skok na jug, Mladost, Zagreb.
31. Šimleša, D. (2020) Ekološki otisak: kako je razvoj zgazio održivost.

Časopisi:

1. „Algeria Could Become Russia's Main Military Partner,“ RIA Novosti, March 29, 2007. A more recent report, though, indicated that an \$800-900 million deal for Algeria to buy two frigates from Russia may be reached: F. Lamia, „New Armament Deal between Algeria and Russia, El Khabar, October 16, 2007 (Internet edition).
2. Božić, F.; Karasalihović Sedlar, D.; Smajlač, I.; Ivančić, I. „Analysis of Changes in Natural Gas Physical Flows for Europe via Ukraine in 2020“
3. Burmistrova Svetlana, “Ukraine to use U.S. nuclear fuel to cut dependence on Russia – Energoatom,” Reuters, September 11, 2014, <https://af.reuters.com/article/commoditiesNews/idAFL5N0RC3VA20140911>.

4. Beriša H, Jegeš M, Slavković R. Novi bezbedonosni izazovi sa aspekta ekološke zaštite, TEHNIKA, No. 4, 2015.
5. Boban, Davor, Lončar, Karlo, "Geopolitičke posljedice rješavanja pravnog statusa Kaspijskog jezera: sigurnosni i energetske aspekti", *Croatian Geographical Bulletin*, 2016, Vol. 78 Issue 2, p77-100. 24p.
6. Bahgat, G., 2002: Splitting Water: The Geopolitics of Water Resources in the Caspian Sea, *SAIS Review of International Affairs* 22 (2), 273-292.
7. Barylski, R. V., 1995: Russia, the West, and the Caspian Energy Hub, *Middle East Journal* 49 (2), 217-232. Bilgin, M., 2009: Geopolitics of European natural gas demand: Supplies from Russia, Caspian and the Middle East, *Energy Policy* 37 (11), 4482-4492.
8. Bolukbasi, S., 1998: The Controversy over the Caspian Sea Mineral Resources: Conflicting Perceptions, Clashing Interests, *Europe-Asia Studies* 50 (3), 397-414.
9. Butler, W. E., 1969: The Soviet Union and the Continental Shelf, *The American Journal of International Law* 63 (1), 103-107. Chow, E. C., Leigh E. H., 2010: Central Asian Pipelines: Fields of Dreams and Reality. The National Bureau of Asian Research, NBR Special Report, 23 (1), 29-42.
10. Charodeyev, „Time to Count How Much Our Former Ally Owes Us.“
11. Dimitrijević Z. Aktivnosti JKP „Vodovod“ Kraljevo na smanjenju neoprihodovane vode, TEHNIKA, No.2, 2015.
12. Đorđević J. Nova ekološka etika i zaštita životne sredine, *TMG XXVI*, Br. 2, str. 235-234, 2002.
13. Energy Community Implementation Report, Energy Community Secretariat, 2014.
14. Echourouk El Youmi (Algiers), October 16, 2006, Internet edition.
15. Flanagan, S. J., 2013: The Turkey-Russia-Iran Nexus: Eurasian Power Dynamics, *The Washington Quarterly* 36 (1), 163-178.
16. Garibov, A. (2014). Militarization of the Caspian Sea: Naval Arms Race and Conflicting Interest, u: *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, geo-strategic and geo-economic analysis* (ed. Frappi, C. and Garibov, A.), Center for Strategic Studies, Azerbaijan and Institute for International Political Studies, Italy, Baku and Milan, 41-58.
17. Global trends 2030: Alternative worlds, A publication of the National intelligence council, 2012.
18. Gennady Charodeyev, "Time to Count How Much Our Former Ally Owes Us," *Izvestia*, April 6, 2001, p. 8 (English translation in *Current Digest of the Post-Soviet Press* [hereinafter referred to as *CDPSP*], May 2, 2001, p. 23)
19. Gazprom, Strategy. 2020. Available online: <https://www.gazprom.com/about/strategy/> (accessed on 21 November 2020)

20. Hafeznia, M. R., Pirdashti, H., Ahmadipour, Z., 2016: An expert-based decision making tool for enhancing the consensus on Caspian Sea legal regime, *Journal of Eurasian Studies* 7 (2), 181-194.
21. Heinrich, A., Pleines, H., 2015: Mixing geopolitics and business: How ruling elites in the Caspian states justify their choice of export pipelines, *Journal of Eurasian Studies* 6 (2), 107-113.
22. Hubert, F. and Ikonnikova, S., 2003, „Strategic investment and bargaining power in supply chains: a Shapley value analysis of the Eurasia gas market. Humboldt University Discussion Paper“, Berlin: Humboldt University.
23. Kuko, Siniša, Kurečić, Petar, Interspace of eu, nato and russia as a russosphere, *Politicka Misao: Croatian Political Science Review*. 2014, Vol. 51 Issue 2, p7-28. 22p.
24. Kweyu, R., Kiemo, K., Thenya, T., Emborg, J., Gamborg, C., “Spatial and Political Factors in Forest Resource Conflicts: The Eastern Mau Forest Case 1992–2014. *Society & Natural Resources*. Nov2019, Vol. 32 Issue 11, p1276-1292. 17p.
25. Kelly PK. *Thinking Green!* Berkeley: Parallax Pre- ss, 1994.
26. Karasac, H., 2002: Actors of the new “Great Game”, *Caspian oil politics*, *Journal of Southern Europe and the Balkans Online* 4 (1), 15-27.
27. Milivojević, M, Radaković, S, „Voda na planeti Zemlji“, članak, <http://www.vma.mod.gov.rs/sr-lat/le-karski-saveti/voda-na-planeti-zemlji>, 29.11.2015.
28. Jovanović B. Nastanak i oblikovanje države koncepta održivog razvoja, *CentarTesla*, http://centartesla.-com/docs/Nastanak_i_oblikovanje_drzave_koncepta_odrzivog_razvoja, 6.11.2021.
29. Jin Mun, J, Dursun, P, Coercive Diplomacy and Economic Sanctions Reciprocity: Explaining Targets’ Counter-Sanctions, *Defence & Peace Economics*. Apr 2021, p1-17. 17.
30. Katz, Mark, “Russia and Algeria: Partners or Competitors?”, *Middle East Policy*. Winter2007, Vol. 14 Issue 4, p152-157.
31. Kazantsev, A., 2008: Russian Policy in Central Asia and the Caspian Sea Region, *Europe-Asia Studies* 60 (6), 1073-1088.
32. Kubicek, P., 2013: Energy politics and geopolitical competition in the Caspian Basin, *Journal of Eurasian Studies* 4 (2), 171-180.
33. Kutcherov, V.; Morgunova, M.; Bessel, V.; Lopatin, A. Russian natural gas exports: An analysis of challenges and opportunities. *Energy Strategy Rev.* 2020, 30, 100511.
34. Laruelle, M., Peyrouse, S., 2009: The Militarization of the Caspian Sea: “Great Games” and “Small Games” Over the Caspian Fleets, *China and Eurasia Forum Quarterly* 7 (2), 17-35.
35. Liu Jian and Feng Ye, “Analysis of the Competitiveness of Russia’s Nuclear Energy Overseas Development, Industry.

36. Markard, Jochen, Rosenbloom, Daniel, *“Political conflict and climate policy: the European emissions trading system as a Trojan Horse for the low-carbon transition?”*, *Climate Policy (Taylor & Francis Ltd)*. May2020, p1-20. 20p. 5 Illustrations, 6 Charts.
37. Makili-Aliyev, K., 2014: Caspian Sea and Its International Legal Status, u: The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, geo-strategic and geo-economic analysis (ed. Frappi, C. and Garibov, A.), Center for Strategic Studies, Azerbaijan and Institute for International Political Studies, Italy, Baku and Milan, 27-39.
38. Marketos, T., 2009: Eastern Caspian Sea Energy Geopolitics: A Litmus test for the U.S. – Russia - China Struggle for the Geostrategic Control of Eurasia, *Caucasian Review of International Affairs* 3 (1), 2-19.
39. Megoran, N., 2004: The critical geopolitics of the Uzbekistan–Kyrgyzstan Ferghana Valley boundary dispute, 1999–2000, *Political Geography* 23 (7), 731–764.
40. Mehdiyoun, K., 2000: International law and the dispute over ownership of oil and gas resources in the Caspian Sea, Reprinted from *The American Journal of International Law* 94 (1).
41. Maltby, T. European Union energy policy integration: A case of European Commission policy entrepreneurship and increasing supranationalism. *Energy Policy* 2013, 55, 435–444.
42. Newnham, R.E. Pipeline politics: Russian energy sanctions and the 2010 Ukrainian elections. *J. Eurasian Stud.* 2013, 4, 115–122. [CrossRef]
43. Nikita Minin and Tomáš Vlček, “Determinants and considerations of Rosatom’s external strategy,” *Energy Strategy Reviews* 17 (September 2017): 37-44, doi:10.1016/j.esr.2017.07.001.
44. Newnham, R.E. Pipeline politics: Russian energy sanctions and the 2010 Ukrainian elections. *J. Eurasian Stud.* 2013, 4, 115–122. [CrossRef]
45. Natural Gas World, Pipeline Gas versus LNG-Increasing Competition in Europe and Asia. 2020. Available online: <https://www.naturalgasworld.com/pipeline-gas-versus-lng-increasing-competition-in-europe-and-asia-ggp-73560> (accessed on 2 February 2021).
46. “Russian law increases Rosatom’s political authority,” *World Nuclear News*, December 28, 2017, <https://www.world-nuclear-news.org/NP-Russian-law-increases-Rosatoms-political-authority-28121701.html>.
47. Nagayama, D.; Horita, M. A network game analysis of strategic interactions in the international trade of Russian natural gas through Ukraine and Belarus. *Energy Econ.* 2014, 43, 89–101.
48. Natural Gas World, Pipeline Gas versus LNG-Increasing Competition in Europe and Asia. 2020. Available online: <https://www.naturalgasworld.com/pipeline-gas-versus-lng-increasing-competition-in-europe-and-asia-ggp-73560> (accessed on 2 February 2021).
49. Pendić Z, Tašin B, Jovanović Lj, Lačnjevac Č, Pe- ndić R, Milivojević Z, *Primena Codex Alimentarius HACCP sistema u vodovodnim organizacijama radi snabdevanja stanovništva bezbednom pijaćom vodom*, *TEHNIKA*, No. 2, 2011.
50. Pirani, S. *Ukraine’s Gas. Sector*; Oxford Institute for Energy Studies: Oxford, UK, 2007.

51. Pirani, S.; Sharples, J. *The Russia-Ukraine Gas Transit Deal: Opening a New Chapter*; Oxford Institute for Energy Studies: Oxford, UK, 2020; Volume 64.
52. Pirani, S. *Ukraine's Gas Sector*; Oxford Institute for Energy Studies: Oxford, UK, 2007.
53. Pirani, S.; Sharples, J. *The Russia-Ukraine Gas Transit Deal: Opening a New Chapter*; Oxford Institute for Energy Studies: Oxford, UK, 2020; Volume 64.
54. Rabinowitz, P. D., Yusigov, M. Z., Arnoldi, J., Hakim, E., 2004: *Geology, Oil and Gas Potential, Pipelines, and the Geopolitics of the Caspian Sea Region*, *Ocean Development & International Law* 35 (1), 19-40.
55. Rubin, B. R., 2006: *Central Asia and Central Africa: Transnational Wars and Ethnic Conflicts*, *Journal of Human Development* 7 (1), 5-22.
56. *Rossiyskaya gazeta*, March 11, 2006, p. 2
57. „Russia Falling Behind Schedule of Supplying Sukhoi Aircraft to Algeria.“
58. „Russia Falling behind Schedule of Supplying Sukhoi Aircraft to Algeria,“ *Agentstvo Voenykh Novostey (AVN)*, July 28, 2006 (FBIS).
59. „Russia, Algeria to Discuss Military Cooperation, Debt,“ *ITAR-TASS in English*, March 10, 2006.
60. Reutov, A. „Russia Gets a New Strategic Partner,“ *Kommersant*, April 5, 2001, p. 10 (CDPSP, May 2, 2001), p. 23.
61. Rodríguez-Fernández, L.; Carvajal, A.B.F.; Ruiz-Gómez, L.M. *Evolution of European Union's energy security in gas supply during Russia-Ukraine gas crises (2006-2009)*. *Energy Strategy Rev.* 2020, 30, 100518. [CrossRef]
62. Rosatom, *Performance in 2018*, 54.
63. *Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, Beograd, 2009.
64. Sadri, H. A. 2012: *Iran and the Caucasus States in the 21st Century: A Study of Foreign Policy Goals and Means*, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 14 (3), 383-396.
65. Suponina, Y. "Putin Forgives Algeria Everything," *Vremya novostei*, March 13, 2006, p. 5 (CDPSP, April 12, 2006, pp. 18-19)
66. State Atomic Energy Corporation Rosatom, *Performance in 2018 (Moscow: 2019)*, 41, <http://rosatom.ru/upload/iblock/0ba/0ba23d180bc202e22b53b62ca57a25bb.pdf>., pristupljeno 1.10.2021.
67. Sharples, J.D. *The Shifting Geopolitics of Russia's Natural Gas Exports and Their Impact on EU-Russia Gas Relations*. *Geopolitics* 2016, 21, 880-912. [CrossRef].
68. Titorenko, V. „Russia Comes Back to Algeria,“ *International Affairs (Moscow)*, Vol. 52, No. 4 (2006), p. 163.
69. Titorenko, „Russia Comes Back to Algeria“ pp. 163-4.

70. TSOUA-Gas Transmission System Operator of Ukraine, History. 2020. Available online: <https://tsoua.com/en/about-us/history/> (pristup on 4. novembra 2021).
71. Thomas Steve, "Russia's Nuclear Export Programme," Energy Policy 121, iss. C (2018): 236, https://econpapers.repec.org/article/eeeeenepol/v_3a121_3ay_3a2018_3ai_3ac_3ap_3a236-247.htm; Rosatom, Performance in 2018, 41.
72. Thomas, "Russia's Nuclear Export Programme", 245.
73. Uibopuu, H., 1995: The Caspian Sea: A Tangle of Legal Problems The World Today 38 (6), 119-123.
74. Vladimirovich, Khlobistov Eugene, Vasylivna, Szegeda Iryna, Igorivna, Podolska Anna, "Potential environmental conflicts in the area of the energy component of natural resource complex", *Marketing & Management of Innovations*. 2016, Issue 1, p236-246. 11p.
75. Vasylieva, Tetyana, Pavlyk, Vladyslav, Bilan, Yuriy, Mentel, Grzegorz, Rabe, Marcin, D'Adamo, Idiano, Maroušek, Josef, Assessment of Energy Efficiency Gaps: The Case for Ukraine. *Energies* (19961073). Mar2021, Vol. 14 Issue 5, p1323-1323. 1p.
76. Vladimir Katin, "Mediterranean Sea Is NATO Interest Zone," *Nezavisimaya gazeta*, March 29, 2000, p. 6 (CDPSP, April 26, 2000, pp. 18-19).
77. "Westinghouse expands Ukraine presence with new nuclear fuel deal," Reuters, January 29, 2018, <https://www.reuters.com/article/uk-ukraine-powerwestinghouse/westinghouse-expands-ukraine-presence-with-new-nuclear-fuel-deal-idUSKBN1FI0V5>.
78. Zimnitskaya, H., Geldern, J. v., 2011: Is the Caspian Sea a sea; and why does it matter?, *Journal of Eurasian Studies* 2 (1), 1-14.
79. Zonn, I. S., 2005: Economic and International Legal Dimensions, u: *The Caspian Sea Environment* (ed. Kosarev, A. N., Kostianoy, A. G.), Springer-Verlag, Berlin and Heilderberg, 243-256.
80. Zaborsky Victor, "Us-Ukrainian Nuclear Cooperation: Is Kyiv Ready for It?" *The Nonproliferation Review* (Spring-Summer1999), 133, <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/zabor63.pdf>.

Internet:

1. <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/world/20210128STO96606/razlozi-napetosti-izmedu-eu-a-i-rusije>, pristup 11.10.2021. godine
2. www.britannica.com.

IZJAVA O PLAGIJARIZMU

Kao student doktorskog studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu potpisujem izjavu da sam upoznat sa Zakonom o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo i Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu.

Ovom izjavom potvrđujem da sam master rad napisao samostalno koristeći se isključivo navedenom bibliografijom, te da ovaj rad nije korišten pri bilo kakvom drugom ocjenjivanju.

Saglasan sam da jedan primjerak mog rada bude javno dostupan preko biblioteke Fakulteta političkih nauka.

Mjesto/datum _____

Potpis _____